

Risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende bland unga: Att använda teori och forskning i praktiken

Anna-Karin Andershed & Henrik Andershed
Örebro universitet

Denna skrift utgör en del av underlaget till Socialstyrelsens kunskapsstöd kring barn och unga som begår brott. Refereras som Andershed, A-K. & Andershed, H. (2019). Risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende bland unga: Att använda teori och forskning i praktiken. I *Barn och unga som begår brott eller riskerar att begå brott. Kunskapsstöd för socialtjänsten om att identifiera, utreda och bedöma behov*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Innehållsförteckning

Introduktion och syfte.....	4
I. Vad menas med normbrytande beteende?	4
Risk för långvariga och framtida problem	6
Teorier om brott och varför människor utvecklar normbrytande beteende.....	7
Rutinaktivitetsteorin – Brottstriangeln	8
Integrated Cognitive Antisocial Potential Theory.....	9
Sociala utvecklingsmodellerna.....	10
Integrativa teorier tar hänsyn till helheten och heterogeniteten – eller?	11
Flera orsaksvägar, snarare än en enda, till normbrytande beteende – Om ekvifinalitet i normbrytande beteende	12
Arv och miljö – Inte arv eller miljö.....	15
Åldersrelaterade förändringar i beteenden	15
Könsperspektiv på normbrytande beteende	16
II. Om risk- och skyddsfaktorer	17
Vad är en riskfaktor?	17
Vad är en skyddsfaktor?	17
Risk- och skyddsfaktorer på olika nivåer	18
Påverkan i båda riktningar.....	19
Faktorerens olika betydelse under en människas utveckling	20
Ju fler riskfaktorer desto högre risk.....	20
Specifika riskfaktorer i kombination med varandra	21
Mediatorer och moderatorer – varför är det viktigt?	22
Risk för återfall i normbrytande beteende	23
Olika typer av risk- och skyddsfaktorer	24
III. Risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende	25
Riskfaktorer hos den unge av mer direkt och föränderlig karaktär.....	25
Trotsighet, ilska eller oräddhet.....	25
Överaktivitet, impulsivitet eller koncentrationssvårigheter	26
Svårigheter med medkänsla, skuld eller ånger	27
Bristfälliga språkliga förmågor eller skolprestationer.....	27
Negativa problemlösningar, tolkningar eller attityder	28
Nedstämdhet eller självskadande beteende	29
Normbrytande beteende	29
Alkohol- eller droganvändning	30
Problematiska kamratrelationer.....	31
Riskfaktorer i familjen av mer direkt och föränderlig karaktär.....	31
Föräldrarnas egna svårigheter	31

Svårigheter i föräldra-barnrelationen	33
Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier	33
Skyddsfaktorer hos den unge av mer direkt och föränderlig karaktär	34
Positiv skolanknytning och prestationer	35
Positiva förhållningssätt eller problemlösningar	35
Positiva umgängen och aktiviteter	35
Den unges medvetenhet och motivation	36
Skyddsfaktorer i familjen av mer direkt och föränderlig karaktär	36
Föräldrarnas ork, engagemang eller stöd	36
Föräldrarnas positiva attityder och uppfostringsstrategier	36
Föräldrarnas medvetenhet och motivation	37
Risk- och skyddsfaktorer hos den unge och i familjen av mer indirekt eller oföränderlig karaktär	37
Konstillhörighet	37
Debutålder i normbrytande beteende	38
Utländsk bakgrund	39
Fysiologi och neuropsykologi	39
Familjestruktur och demografi	39
IV. Bedömning av risk- och skyddsfaktorer	42
Hur använda evidensbaserad kunskap om risk- och skyddsfaktorer i en bedömning?	42
Principerna om risk, behov och mottaglighet	43
Vikten av struktur i bedömningsarbetet	43
Bedömningens roll för val av insatser	44
V. Sammanfattning och slutsatser	45
Referenser	46

Introduktion och syfte

Syftet med den här skriften är att ge en övergripande och kortfattad introduktion till teorier och forskningsbaserad kunskap (evidens) om risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende bland unga, samt att resonera kring hur man kan använda denna kunskap i praktiskt förebyggande och behandlande arbete.¹

De risk- och skyddsfaktorer vi beskriver är de som, i internationell och svensk empirisk forskning, mest konsekvent visat sig utgöra risk- eller skyddsfaktorer för normbrytande beteende bland unga med, eller i riskzonen för att utveckla, allvarligt, ihållande normbrytande beteende. Begreppen *unga* eller *den unge* används här för personer i åldern 0–18 år. Med begreppen *barndom* menas åldern 0–12 år, och *ungdomsåren* 13–18 år.

I. Vad menas med normbrytande beteende?

En norm är en slags kollektiv uppfattning om vad som är rätt eller bra att sätt att agera eller vara och kan användas inom många olika områden. Begreppet normbrytande beteende kan därför ha olika betydelse i olika sammanhang. Man kan till exempel se positivt på en person som bryter mot normer, om normerna av många anses vara föråldrade och i behov av förändring. Någon som bryter mot normer kan vara en person som vågar utmana det som betraktas som det ”normala”, och det behöver ju inte vara negativt. I denna skrift har dock begreppet en annan betydelse. Med normbrytande beteende menas här negativa, destruktiva beteenden som på olika sätt innebär överträdelser mot regler eller normer. Normbrytande beteende kan vara allt ifrån att allvarligt bryta mot föräldrars regler, skolka, snatta, stjäla, och klottra (icke-aggressivt normbrytande beteende) till grövre förseelser som till exempel att slåss, knuffas, hota (aggressivt normbrytande beteende), sexuellt ofreda andra och att plåga djur. I allt väsentligt handlar det om alla beteenden som kan anses vara brottsliga, kriminella handlingar, men definitionen omfattar även beteenden som inte är formella lagöverträdelser utan snarare allvarliga regel- eller normbrott, såsom skolk eller att rymma hemifrån. Denna definition av normbrytande beteende går i linje med den definition som ofta används i forskning.

Det finns dock många olika benämningar på normbrytande beteende, såväl i folkmun som i praktik och i den internationella forskningslitteraturen, till exempel utagerande

¹ Denna sammanfattning eller översikt av forskning om risk- och skyddsfaktorer baseras framförallt på internationella forskningsöversikter (reviews/narrativa forskningsöversikter och systematic reviews/systematiska forskningsöversikter) och metaanalyser. Dessa har identifierats huvudsakligen genom sökningar i databaserna PsycINFO, Criminal Justice Abstracts, Social Services Abstracts, Sociological Abstracts och Medline, samt referenslistor i de databasidentifierade artiklarna. Databassökningarna har avgränsats till olika benämningar på normbrytande beteende, t.ex. *conduct problem**, *conduct disorder**, *delinquen** eller *antisocial**, i kombination med termerna *risk** eller *protect**, samt begränsats till litteraturoversikter, systematiska forskningsöversikter och metaanalyser. Där tillräckligt med information inte gått att finna i översikterna har vi genomfört sökningar på specifika områden, t.ex. risk-, behov- och mottaglighetsprinciperna, eller enskilda risk- och skyddsfaktorer, t.ex. utländsk härkomst och motivation. Vi har inkluderat tidskriftsartiklar från peer review-granskade tidskrifter, samt bokkapitel i redaktörssammansatta antologier.

Våra sökningar har fokuserats kring forskning och teorier om barn och ungdomar i åldrarna 0-18 år. Just 18 år är en vanlig distinktion mellan ungdom och tidig vuxenålder, i både svensk och internationell forskning. En del av de forskningsstudier som ingår i de översikter vi inkluderat omfattar dock även personer över 18 år. När resultaten varit möjliga att särskilja har vi i denna översikt lyft fram den information som rör individer mellan 0 och 18 år. Det är dock vår uppfattning att åldern 18 år inte verkar vara någon markant eller tydlig brytpunkt på så vis att de risk- och skyddsfaktorer som man i forskningen har identifierat inte också skulle kunna vara giltiga för personer i tidig vuxenålder, dvs. strax över 18 år. Detta kan vi dock inte med säkerhet dra slutsatser om.

Den metod vi använt innebär sannolikt att vi inkluderat ett bredare spektrum av studier av risk- och skyddsfaktorer än om vi genomfört en systematisk forskningsöversikt eller metaanalys med ett snävare fokus. Å andra sidan baseras vår genomgång primärt på just dessa typer av forskningssammansättningar, vilket snävar in träffbilderna. Eftersom forskningsöversikter av naturliga skäl lider av en viss tidsmässig eftersläpning i vilken forskning de kan belysa, har vi utifrån vår kunskap om forskningsområdet och de frågor som adresseras i forskningsfronten idag också tagit oss friheten att lyfta in resonemang om risk- och skyddsfaktorer som ännu inte beforskats i tillräcklig omfattning och under tillräckligt lång tid för att ha hunnit sammanfattas i översikter. Sammanfattningsvis kan alltså sägas att detta ska anses vara en narrativ forskningsöversikt, primärt men inte uteslutande av tidigare forskningsöversikter, snarare än en så kallad systematisk översikt.

beteende, externaliserade problem, kriminalitet, brottslighet, antisocialt beteende, symtom på uppförandestörning [conduct problems], eller den formella psykiatriska diagnosen uppförandestörning [Conduct Disorder] enligt den psykiatriska diagnosmanualen Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5; American Psychiatric Association, 2013), se Tabell 1. Uppförandestörning föregås inte sällan av så kallat trotsyndrom [Oppositional Defiant Disorder], som innebär att barnet betar sig argt eller irriterat, trotsigt eller hämndlystet under en längre tid och i samspelet med andra personer som inte är syskon.

Tabell 1. *Diagnostiska kriterier för uppförandestörning enligt diagnossystemet DSM-5 (American Psychiatric Association, 2013).*

A.	<p>Ett upprepat och varaktigt mönster av beteenden som innefattar kränkning av andras grundläggande rättigheter eller för åldern grundläggande sociala normer och regler. Störningen tar sig uttryck i minst tre av följande 15 kriterier under den senaste 12-månadersperioden med minst ett kriterium uppfyllt under de senaste 6 månaderna:</p> <p>Aggressivt beteende mot människor och djur</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Hotar, trakasserar eller skrämmer ofta andra. 2. Påbörjar ofta slagsmål. 3. Har använt något vapen som kan orsaka allvarlig fysisk skada på andra (till exempel slagträ, tegelsten, trasig flaska, kniv, pistol). 4. Har visat fysisk grymhet mot annan person. 5. Har visat fysisk grymhet mot djur. 6. Har begått stöld under direkt konfrontation med offret (t ex rån med eller utan vapenhot, väskryckning, utpressning). 7. Har tvingat någon till sexuellt umgänge. <p>Skadegörelse</p> <ol style="list-style-type: none"> 8. Har avsiktligt anlagt brand i syfte att orsaka allvarlig skadegörelse. 9. Har avsiktligt förstört andras egendom (på annat sätt än genom brand). <p>Bedrägligt beteende eller stöld</p> <ol style="list-style-type: none"> 10. Har brutit sig in i någon annans bostad, lokal, eller bil. 11. Ljuger ofta i syfte att uppnå fördelar eller undvika förpliktelser (d v s slår ”blå dunster” i ögonen på folk). 12. Har tillskansat sig värden utan direkt konfrontation med något offer (t ex snatteri, förfalskning). <p>Allvarliga norm- och regelbrott</p> <ol style="list-style-type: none"> 13. Är ofta ute på nätterna trots föräldrarnas förbud med början före 13 års ålder. 14. Har rymt från föräldrahem eller fosterhem och stannat borta över natten minst två gånger, eller en gång utan att återvända hem under en längre tid. 15. Skolkar ofta från skolan med början före 13 års ålder.
B.	<p>Beteendestörningen orsakar kliniskt signifikant funktionsnedsättning socialt, i studier eller i arbete.</p>
C.	<p>Om personen är 18 år eller äldre får kriterierna för personlighetssyndrom, antisocial form inte vara uppfyllda.</p>

Diagnosen uppförandestörning ska dessutom specificeras på två olika sätt. Dels efter debutålder, dvs. debut i barndom, vilket kräver minst ett symptom före 10 års ålder, och debut i ungdom, då inga symptom ska observeras före 10 års ålder. Dels huruvida den unge uppvisar begränsade prosociala känslor (sk. Limited Prosocial Emotions) eller ej. Att någon uttrycker begränsade prosociala känslor innebär att denne uppvisar ett mönster av beteenden, i flera olika situationer och i relation till flera olika personer, som tyder på att han eller hon saknar ånger eller skuldskänslor, är grym eller oempatisk, struntar i hur han eller hon presterar i skolan eller på arbetet, och antingen inte uttrycker några känslor alls, eller gör det på ett sätt som inte är lämpligt i situationen, t.ex. för egen vinning eller att känslouttrycken upplevs som oäkta. I den internationella forskningen går begränsade prosociala känslor oftast under benämningen Callous-Unemotional traits (mer om detta senare i denna skrift).

Risk för långvariga och framtida problem

För en person som uttrycker normbrytande beteende i ung ålder, finns en förhöjd risk att fortsätta att göra så över längre tid ända upp i vuxen ålder (Erskine m.fl., 2016). När normbrytande beteende tar sin start redan under barndomen är risken relativt stor att beteendet stabiliseras och fortsätter över tid. Detta kan jämföras med normbrytande beteende som debuterar under ungdomstiden där risken för fortsatta problem upp i vuxen ålder är betydligt mindre (t.ex. Moffitt, 1993; 2006; Silberg m.fl., 2015). Ju tidigare det normbrytande beteendet debuterar, desto större verkar risken vara för att det ska fortsätta över tid (t.ex. Krohn m.fl., 2001; Lipsey & Derzon, 1998; Patterson m.fl., 1998). Så mycket som cirka hälften av alla pojkar och flickor med normbrytande beteende i barndomen uppvisar fortfarande normbrytande beteende i ungdomsåren. Ungefär 30–50 procent av pojkar med normbrytande beteende i barndomen har påvisats att fortfarande uppvisa normbrytande beteende (kriminalitet) i vuxen ålder medan motsvarande andel bland flickor har påvisats vara ungefär 20 procent (se Frick & Loney, 1999; Odgers m.fl., 2008; Robins, 1966; Silberg m.fl., 2015).

Personer som utvecklar normbrytande beteende redan i barndomen har påvisats att inte bara löpa stor risk för framtida normbrytande beteende utan också för en lång rad andra problem, exempelvis låg utbildningsnivå, missbruk, psykisk och fysisk ohälsa, arbetslöshet, instabila partnerrelationer, bristande socialt nätverk, samt konflikter med sin partner och sina egna barn. När man tar hänsyn även till de här typerna av problem ser man att det endast är en mycket liten grupp av personer som uppvisat normbrytande beteende i barndomen som är helt utan problem i ungdomen och i vuxen ålder. Flera studier visar till och med att det är vanligare att ett flertal andra problem dokumenteras bland personer med normbrytande beteende än att man bara ser ytterligare ett problem utöver det normbrytande beteendet (se t.ex. Caspi & Moffitt, 2018; Copeland m.fl., 2015; Erskine m.fl., 2016; Fergusson m.fl., 2005; Moffitt, 2006; Odgers m.fl., 2008; Wertz m.fl., 2018). Detta fenomen kallas ibland multifinalitet eller heterotypisk kontinuitet, det vill säga att en och samma startpunkt – i det här fallet att någon uppvisar normbrytande beteende – kan hänga samman med eller till och med leda till flera olika problem (se t.ex. Caspi & Moffitt, 2018; Cicchetti & Rogosch, 1996).

Varför det blir så, är en annan fråga. Det kan vara så att det normbrytande beteendet gör att den unge inte får möjlighet att utveckla de kompetenser och förmågor (t.ex. samspel med andra) som krävs för att kunna fungera i formella (t.ex. skolan) och prosociala informella sammanhang (t.ex. kamrater). Istället förstärks negativa beteenden och sätt att agera, vilket sammantaget kan leda till en negativ utvecklingsspiral och än mer problematisk utveckling (Rutter m.fl., 2006; Wertz et al., 2018). Detta innebär med andra ord att problematiska egenskaper, beteenden, relationer eller miljömässiga karaktäristika som utgör riskfaktorer tenderar att leda till andra problem/riskfaktorer som i sin tur leder till ytterligare problem/riskfaktorer, osv. Det kan också handla om att individens samtliga problem har

samma underliggande förklaring, men tar sig uttryck på olika sätt (Caspi & Moffitt, 2018; Fergusson m.fl., 2005). Här finns det fortfarande många obesvarade frågor om sambandens riktning och hur olika problem hänger samman med och påverkar varandra.

Även om risken för problem i vuxen ålder är mindre vid ungdomsdebuterande än vid barndomsdebuterande normbrytande beteende, ser man i forskning att även de som uppvisat normbrytande beteende med start i ungdomsåren har mer problem än ungdomar utan normbrytande beteende (Moffitt m.fl., 2002; Odgers m.fl., 2008).

Det finns en betydande grupp unga som uppvisar normbrytande beteende, som *inte* kommer att fortsätta med det över en längre tid (Silberg m.fl., 2015). Vi vet också att beteenden hos barn som kan ses vara aggressiva och normbrytande har en tendens att avta med åldern, som en konsekvens av att barnet mognar och lär sig andra strategier att lösa problem (Buck & Dix, 2014). Allt detta kommer vi att komma tillbaka till senare i denna skrift.

Det finns med andra ord goda skäl för såväl forskare som praktiker att fokusera på de personer som uppvisar normbrytande beteende tidigt i livet, i synnerhet redan under barndomen, men också i ungdomsåren. Sannolikt är det så att ju tidigare vi kan stävja en negativ social och beteendemässig utveckling, desto mindre är risken att allvarliga problem får fäste och utvecklas. Mycket tyder också på att effektiva tidiga bedömningar och insatser är kostnadseffektiva i ett längre perspektiv, såväl ur ett monetärt som ur ett humanekonomiskt perspektiv (se Bremberg, 2007; Nilsson & Wadeskog, 2008; Rivenbark m.fl., 2018; Skolverket, Socialstyrelsen, & Statens Folkhälsoinstitut, 2004; Welsh & Farrington, 2000; Welsh m.fl., 2015). Det bygger dock naturligtvis på att de insatser som sätts in, och som är associerade med en kostnad eller utgift är effektiva, dvs. att de faktiskt minskar förekomsten av normbrytande beteende. Då finns möjlighet till besparingar. I annat fall utgör ju insatsen endast kostnader, och inga besparingar, och leder i värsta fall till att problemen förvärras hos de som deltagit (se t.ex. Lipsey, 2009).

Teorier om brott och varför människor utvecklar normbrytande beteende

Det finns många teorier om brott, inklusive om normbrytande beteende bland unga. Faktiskt så många att det är ogörligt att här beskriva dem alla. Det finns inte heller en teori som på ett fullständigt sätt förklarar varför vissa barn och unga utvecklar normbrytande beteende, eller orsakerna till att människor begår brott. Forskningen inom området är omfattande, där olika teorier och förklaringsmodeller kontinuerligt utvecklas i syfte att undersöka och förklara vad som ligger bakom människors brottsliga gärningar. Vi har därför i denna del om teorier gjort ett försök till att beskriva viktiga övergripande teoretiska resonemang om hur vi kan förstå varför det finns ett samband mellan normbrytande beteende bland unga och det relativt stora antalet risk- och skyddsfaktorer som i forskning påvisats vara just risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende bland unga. Vi vill också ta upp teorier som används mycket i praktiskt arbete, för att ge en mer nyanserad, kritisk och antagligen mer realistisk syn på dess giltighet och användbarhet. Vi tar också särskilt upp så kallade integrativa teorier eftersom de menar att det typiskt handlar om flertalet faktorer som orsakar normbrytande beteende snarare än en enskild faktor, något som vi menar har stöd i befintlig forskning.

Forskning som studerat orsaker till normbrytande beteende inklusive brottsligt, kriminellt beteende visar att det verkar vara flertalet snarare än enskilda faktorer som bidrar till att unga människor utvecklar normbrytande beteende, och att dessa olika faktorer hänger ihop med varandra på olika sätt. De kan exempelvis interagera, dvs. i kombination utgöra en högre risk för normbrytande beteende och de kan också ha kumulativa effekter på så sätt att ju fler riskfaktorer, desto högre risk. Att det verkar handla om flertalet snarare än enskilda faktorer betyder att teorier som kan kallas för enfaktorsteorier (dvs. som hävdar att det är *en*

faktor som orsakar brott), såsom t.ex. teorier om att det *bara* är bristande självkontroll, eller *bara* gener, eller *enbart* att växa upp i ett särskilt utsatt bostadsområde, som orsakar normbrytande beteende, sannolikt inte på ett fullständigt sätt kan förklara en individs normbrytande beteende. Man kan även teoretiskt och logiskt ifrågasätta huruvida det är troligt att alla former av brott och typer av normbrytande beteende (t.ex. våld/aggressivitet, egendomsbrott såsom stölder och snatterier, och internetrelaterade brott) orsakas av en och samma faktor, såsom bristande självkontroll, genetik eller ett socialt utsatt bostadsområde. Vissa typer av normbrytande beteenden är trots allt väldigt olika varandra, exempelvis en medveten och rationellt genomtänkt stöld av saker i en butik, i kontrast till en våldshandling när personen ifråga är påverkad av alkohol, upplever sig provocerad av någon annan och blir väldigt arg och slutligen våldsam. De här två olika normbrytande beteendena har sannolikt inte exakt samma förklarande riskfaktorer. Dock kan det ju fortfarande vara så att dessa två olika handlingar utförs av samma person, men vid olika tillfällen. En persons normbrytande beteende kan med andra ord ha helt eller åtminstone delvis olika förklaringar beroende av typ av normbrytande beteende/brott.

De allra flesta av de teorier om brott (dvs. de former av normbrytande beteende som innebär en kriminell gärning) som vi menar kan anses vara aktuella och gångbara i dagsläget, på så sätt att forskare betraktar dem som intressanta och relevanta, och som har någon typ av direkt eller indirekt stöd i forskning, refererar till dem, håller dem för troliga och testar dem, har alla gemensamt att de föreslår att brott förklaras av *flertalet samverkande* faktorer. Dessa teorier går ofta under paraplybenämningen *integrativa teorier* om brott (se Farrington & Ttofi, 2015), eftersom de integrerar flera olika faktorer eller perspektiv som förklaringar till brott.

En användbar indelning när man teoretiskt vill reda ut vilka orsakerna till brott är mellan vad som kan kallas *personens brottsbenägenhet* och *tillfället eller situationen*. Enligt flertalet teorier utvecklar människor under sin uppväxt, och potentiellt även en bit in i vuxen ålder, olika grad av brottsbenägenhet, vilket innebär att vissa personer med tiden kommer att bli mer benägna att begå brott än andra. Men huruvida personen begår ett brott eller ej i den situation personen befinner sig i, beror också på egenskaper i situationen såsom huruvida det för personen verkar som att situationen innefattar ett lämpligt brottsobjekt (t.ex. man uppfattar det som att det finns något stöldbegärligt eller något att utföra skadegörelse på) eller ett offer (t.ex. person som potentiellt kan rånas eller utsättas för hot eller våld). Uttrycket ”tillfället gör tjuven” skulle med andra ord med detta resonemang inte stämma, om man tolkar att uttrycket betyder att det räcker med att det finns något begärligt i situationen för att vem som helst ska begå ett brott. Det handlar sannolikt snarare om en kombination av en brottsbenägen person som befinner sig i en situation som på något sätt underlättar och bjuder in till att brott begås. Detta innebär, enligt detta teoretiska sätt att tänka, att en person som inte är brottsbenägen inte kommer att begå ett brott fastän tillfället eller situationen bjuder in till det, exempelvis genom att det finns något stöldbegärligt tydligt närvarande i situationen samtidigt som risken för upptäckt upplevs låg. Personen kommer alltså ändå inte att begå ett brott i den situationen eftersom hans/hennes brottsbenägenhet är låg.

Rutinaktivitetsteorin – Brotstriangeln

En teori som fått stor spridning inom det svenska brottsförebyggande arbetet, exempelvis inom Polismyndigheten, är den som ofta kallas brotstriangeln men som egentligen heter rutinaktivitetsteorin (Cohen & Felson, 1979). Den säger att tre kriterier måste uppfyllas (tre sidor av en triangel när man bildligt visar teorin) för att ett brott ska begås; 1) en motiverad gärningsperson, 2) ett lämpligt offer/objekt för ett brott, samt 3) frånvaro av kapabla väktare, dvs. man upplever att det inte finns någon som observerar vad man gör och som kan ingripa, varna eller vara vittne. Om dessa tre kriterier uppfylls så begås ett brott, enligt den här teorin. Att teorin heter just rutinaktivitetsteorin förklarar en fjärde dimension i teorin som säger att

brott ofta begås som en del av personers rutinaktiviteter, dvs. deras dagliga vanor – på vägen till skolan eller träningen, där på skolgården på kvällen där man hänger med sina kompisar, etc.

Sammantaget innebär rutinaktivitetsteorin alltså att brott handlar om kombinationen av personen och situationen, dvs. *både* personens brottsbenägenhet och motivation att begå brott *och* att det i situationen finns ett lämpligt brottsobjekt eller offer. Teorin förklarar däremot inte alls varför en person blir motiverad till att begå brott eller vilka faktorer som gör en person mer eller mindre brottsbenägen, vilket måste ses som en betydande brist. Teorin säger också att frånvaro av kapabel väktare, med den avsaknad av kontroll och upptäcktsrisk som det innebär, är en förutsättning för att brott ska begås i situationen. Följaktligen bör då närvaro av kapabla väktare innebära att inget brott begås i den situationen. Detta är ytterligare en tydlig svaghet i rutinaktivitetsteorin. Vi vet ju att brott begås även mitt framför ögonen på kapabla väktare såsom vittnen, ordningsvakter eller poliser, eller mitt framför ”ögonen” på övervakningskameran.

Här har vi sannolikt också ett viktigt skäl till att hårdare och längre straff, eller vad som kan kallas ”tuffare tag” inte tydligt har påvisats kunna förebygga eller minska våldsbrottslighet (Chalfin & McCrary, 2017; Nagin, 2013; Weisburd m.fl., 2017; Østergaard Larsen, 2017). Vissa brott, såsom våldshandlingar, begås sannolikt inte så ofta som ett resultat av konsekvenstänkande såsom en rationell och väl genomtänkt analys av den situation personen befinner sig i, eller en genomgång av fördelar och nackdelar med att begå våldshandlingen, som antagligen skulle kunna innebära att den potentiella gärningspersonen i situationen kommer fram till att; ”- Nej, jag ska inte slå till den här personen eftersom det finns vittnen och det kan leda till ett allvarligt, långt straff”. Troligen handlar en våldshandling oftare om ett beteende som uppkommer som ett resultat av stark ilska, kanske i kombination med problem att hämma sig/impulsivitet, och ibland dessutom under påverkan av alkohol. I sådana fall hämmar sannolikt inte närvaron av kapabla väktare eller vetskapen om gärningens längd på fängelsestraff den pågående våldshandlingen, den sker ändå. Många personer som är våldsamma har nog oftast inte planerat att vara våldsamma utan finner sig själva vara det, snarare än att det oftast sker som ett resultat av en konsekvensanalys av vilka risker som finns med att vara våldsam kontra vilka vinster som finns. Här ser vi sannolikt anledningen till att längre fängelsestraff och ytterlighetsstraff som dödsstraff vid våldsbrott, inte på ett betydande sätt hindrar och förebygger våldshandlingar, eftersom man inte rationellt väger in denna möjliga allvarliga bestraffning som konsekvens, innan man begår våldshandlingen.

Vad gäller annan typ av brottslighet, såsom exempelvis stölder, snatterier, organiserad brottslighet, trafikbrott, kan däremot upplevelsen av att det finns kapabla väktare i situationen, som kan leda till negativa konsekvenser för individen, faktiskt ha en förebyggande effekt. Det är möjligen mer tänkbart att den här typen av brott begås som ett resultat av någon form av rationell konsekvensanalys av situationen, t.ex. ”- Nej, jag ska inte ta den där saken i butiken nu eftersom någon nog kommer att se mig och det kan leda till ett allvarligt, långt straff”.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas om rutinaktivitetsteorin att den sannolikt är mycket mer passande för att förklara brott som har en rationell grund, än för att förklara brott som är mer spontana, impulsiva, starkt känslomässigt påverkade, eller drivna av alkohol, andra droger, eller psykisk ohälsa.

Integrated Cognitive Antisocial Potential Theory

Vi har redan varit inne på att brotstriangeln eller rutinaktivitetsteorin inte tar hänsyn till den forskning som visar att flertalet faktorer verkar ligga bakom varför personer blir mer eller mindre brottsbenägna. En integrativ teori som försöker göra det är Integrated Cognitive Antisocial Potential Theory, ofta förkortad ICAP-teorin (Farrington, 2005). ICAP-teorin säger

att brott begås som ett resultat av *kombinationen av personens brottsbenägenhet och tillfället eller situationen*. Människor utvecklar enligt den här teorin gradvis olika nivåer av brottsbenägenhet, sk. long-term antisocial potential, som ett resultat av flertalet olika faktorer i miljön men också hos barnet själv som forskningen också visat är riskfaktorer för normbrytande beteende, t.ex. ADHD, bristfälliga skolprestationer, bristfälliga uppfostringsstrategier, kriminalitet i familjen, och föräldrars låga socioekonomiska status (SES; Farrington & Ttofi, 2015). De här faktorerna bidrar alltså enligt ICAP-teorin till skillnader *mellan* individer i brottsbenägenhet, dvs. att människor formas och socialiseras under sin uppväxt och utveckling till att i olika utsträckning bli brottsbenägna.

ICAP-teorin säger också att personens brottsbenägenhet kan påverkas i varje given situation som personen befinner sig i, sk. short-term antisocial potential, vilket förklarar varför det också finns skillnader *inom* individen själv i hans eller hennes brottsbenägenhet i olika situationer. Exempelvis kan personen i en situation gå från ett neutralt känsloläge till att bli väldigt arg, eller från att vara nykter till att vara påverkad av alkohol och då förändras i omdöme och impulsivitet, eller gå från att vara ensam till att umgås med kamrater som uppmuntrar brott. Inom-individskillnaderna innefattar också de mer situationella faktorerna såsom att det finns ett lämpligt brottsoffer eller objekt närvarande i den situationen personen nu befinner sig.

Slutligen beskriver också ICAP-teorin att konsekvenserna av personens brottsliga beteende spelar roll för personens framtida brottsbenägenhet. Om personen upplever att det brottsliga beteendet blir förstärkt, och får vad han eller hon uppfattar som positiva konsekvenser (t.ex. genom att brottet löste ett problem eller innebar stora summor pengar, respekt, beröm, erkännande) så stärks eller vidmakthålls personens brottsbenägenhet. Om personen däremot upplever att det brottsliga beteendet blir bestraffat, och får vad personen uppfattar som negativa konsekvenser (t.ex. genom att brottet gjorde att man förlorade något önskvärt såsom pengar, status eller frihet) så försvagas personens brottsbenägenhet och minskar sannolikheten för att personen begår brott igen.

Sociala utvecklingsmodellen

En annan integrativ teori som kan anses komplettera ICAP-teorin är den så kallade sociala utvecklingsmodellen (på engelska Social Development Model; SDM) (se Catalano & Hawkins, 1996; Catalano m.fl., 2005). Den här teorin förklarar på en ganska övergripande nivå hur individuella egenskaper i kombination med sociala eller miljömässiga faktorer och processer kan bidra till en ung människas normbrytande beteende. Man menar att det finns två huvudsakliga utvecklingsvägar som en ung person kan komma in på i sin beteendemässiga och sociala utveckling: en *prosocial väg* (välanpassad, socialt positiv) och en *avvikande, normbrytande väg*. Man menar att fyra olika komponenter är viktiga för socialisationsprocesser i en ung människas utveckling och kommer påverka om man hamnar på den prosociala eller den avvikande, normbrytande vägen:

1. Den unges *möjligheter att engagera sig* i antingen prosociala eller normbrytande aktiviteter och umgänge med andra. En ung person som växer upp i en familj eller ett bostadsområde med hög grad av kriminalitet, arbetslöshet och missbruk och med få tillfällen till organiserade aktiviteter med vuxna förebilder begränsas i sina möjligheter till prosociala aktiviteter och kontakter med andra. Möjligheterna till normbrytande aktiviteter och umgänge är desto större.

2. Den unges *grad av engagemang* i prosociala eller normbrytande aktiviteter och umgängeskretsar. En ung person som umgås mycket med kamrater med normbrytande beteende kan komma att utveckla sociala eller emotionella band till dessa personer. Banden kan leda till att den unge utvecklar ett normbrytande beteende som sedan upprätthålls över tid.

De ökar också risken för att banden till prosociala aktiviteter och personer är svagare, vilket gör det svårare för personen att bete sig på ett socialt anpassat sätt.

3. Den unges *förmåga att delta* i prosociala eller normbrytande aktiviteter och umgängeskretsar. Här kommer individuella skillnader och egenskaper hos den unge tydligt in. En ung person som exempelvis har ett svårhanterligt temperament, inlärningssvårigheter och svårt att leka eller umgås på ett icke-aggressivt sätt, löper större risk än unga utan den typen av problematik att inte lyckas knyta sociala och emotionella band till positiva aktiviteter och prosociala jämnåriga.

4. *Grad av förstärkning eller belöning* som den unge upplever sig få av sitt deltagande i prosociala eller normbrytande aktiviteter och umgängeskretsar. Om personen upplever tillfredställelse, det vill säga blir förstärkt, är det sannolikt att han eller hon kommer att ägna sig åt beteendet eller aktiviteten igen. Det innebär att denne knyter ett socialt eller emotionellt band till aktiviteten eller umgänget. Detta i sin tur, talar för att beteendet eller aktiviteten kommer att upprätthållas.

När dessa fyra processer eller komponenter återfinns, det vill säga att möjligheten, engagemanget och förmågorna finns där, och att den unge också förstärks av aktiviteten eller umgänget, utvecklar denne sociala och emotionella band och en känsla av förpliktelse mellan sig och sitt umgänge eller den så kallade socialiserande enheten (t.ex. familjen, skolan, kamratgruppen). Enligt SDM kommer den unges beteende att bli prosocialt om beteende, normer och värderingar hos dem som personen är bunden till, till övervägande del, är prosociala. På samma sätt kommer band till personer med normbrytande beteende att öka sannolikheten för normbrytande beteende hos den unge. Man menar dock att anknytning till andra personer med normbrytande beteende inte är nödvändigt för att en person ska utveckla normbrytande beteende. Om personen blir förstärkt av det normbrytande beteendet i sig, så kan det räcka för att upprätthålla beteendet.

Integrativa teorier tar hänsyn till helheten och heterogeniteten – eller?

Det finns flera andra integrativa teorier om brott, förutom de två som beskrivits ovan, som kan anses lovande i relation till vad forskning visar (se Farrington & Ttofi, 2015, för en beskrivning och tester av dessa teorier). Det handlar framförallt om Situational Action Theory (SAT; Wikström, 2005), Interactional theory (Thornberry & Krohn, 2005), Integrated multilayered control theory (Le Blanc, 2005), Age-graded informal social control theory (Sampson & Laub, 2005), Taxonomy theory (Moffitt, 1993, 2006), samt Developmental propensity theory (Lahey & Waldman, 2005).

Det som är gemensamt för integrativa teorier som dessa är att de menar att flertalet faktorer är involverade i att förklara varför människor begår brott, och att de allra flesta framhäver att det handlar om riskfaktorer både hos individen/barnet och i omgivningen, som tillsammans, i interaktion eller kombination, ökar risken för brott. Flera av teorierna öppnar också upp för att det handlar om att det är i ett samspel mellan arv och miljö som individer utvecklar egenskaper, beteenden och relationer som sedan utgör riskfaktorer för normbrytande beteende.

Teorierna skiljer sig åt dels i hur specifika de är kring vilka faktorer som är viktiga, dvs. vissa pratar om ”faktorer på individnivå” medan andra är tydliga med vilka dessa faktorer är specifikt. Dels framhäver de olika teorierna lite olika faktorer som de viktigaste i att orsaka normbrytande beteende. Flera av teorierna lyfter fram bristande självkontroll eller impulsivitet som en viktig individriskfaktor för brott, som alltså förklarar varför vissa är mer brottsbenägna, andra teorier säger att moral är viktigt, medan ytterligare andra teorier lutar sig mot den forskning som visar att det är flertalet individfaktorer som har samband med brott snarare än endast bristande självkontroll och moral (se Farrington & Ttofi, 2015).

Svagheterna i flera integrativa teorier är exempelvis att det är oklart om de är tänkta att förklara alla former av brott och normbrytande beteende, t.ex. våld, egendomsbrottslighet, internetrelaterad brottslighet, samt om och hur de kan förklara brott i olika åldrar, bland individer med olika könstillhörighet, etc. Det finns alltså potentiellt mycket kvar att utveckla och testa vad gäller dessa teorier. En genomgång av vilket forskningsstöd som finns för de integrativa teorier vi beskrivit här visar att det på olika sätt finns stöd för samtliga, även om man inte prövat alla aspekter av teorierna och huruvida de faktiskt fungerar för olika brott, könstillhörigheter, etc. (se Farrington & Ttofi, 2015). Detta kan naturligtvis uppfattas som förvirrande. Hur kan olika teorier, som delvis framhäver olika orsaker till brott, alla vara ”sanna” och få stöd i forskning? Är det något man gör fel i forskningen? Eller är det så att flera olika teorier kan ha rätt, dels därför att de kompletterar varandra och dels eftersom det är flertalet olika faktorer som förklarar brott? Dessutom, om det finns flera olika orsaks- och utvecklingsvägar som var och en består av en viss kombination av faktorer, kan det ju potentiellt behövas en teori för varje orsaks- eller utvecklingsväg. Det här leder oss in på det viktiga begreppet ekvifinalitet.

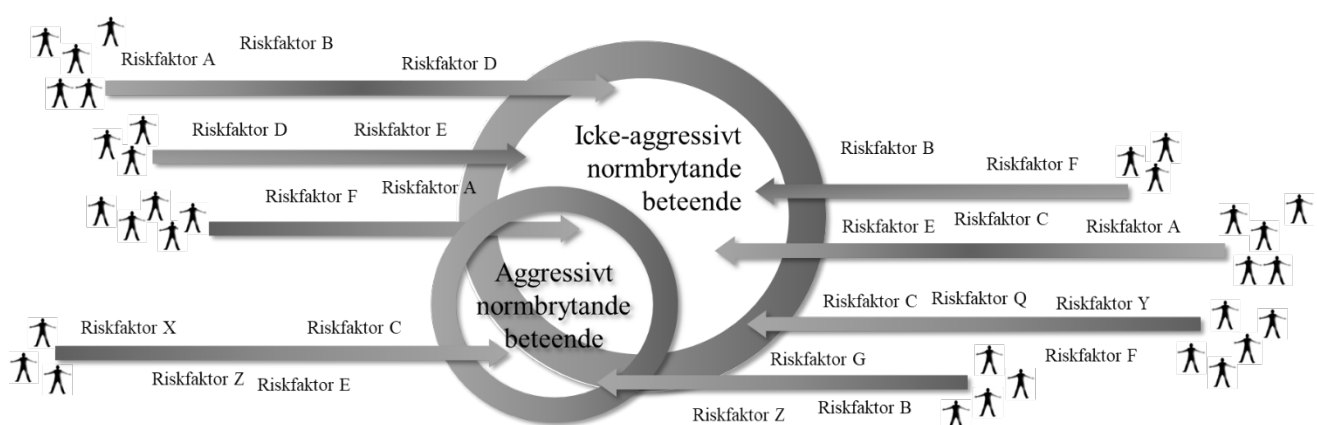
Flera orsaksvägar, snarare än en enda, till normbrytande beteende – Om ekvifinalitet i normbrytande beteende

Mycket av befintlig forskning och även teorier om normbrytande beteende gör ofta det implicita antagandet att det endast finns *ett* sätt att utveckla normbrytande beteende på, även om det kan involvera flera faktorer. Det här antagandet är med största sannolikhet felaktigt. Det vet vi eftersom man i forskning har identifierat ett ganska stort antal riskfaktorer för normbrytande beteende och eftersom vissa individer som uppvisar normbrytande beteende endast uppvisar vissa av dessa riskfaktorer, medan andra individer som uppvisar normbrytande beteende uppvisar andra eller delvis andra riskfaktorer. Allt pekar med andra ord mot att det finns flera olika orsaksvägar till precis samma typ av normbrytande beteende. Konkret innebär det att två unga människor som frekvent snattar godis i butiker sannolikt inte gör det av precis samma skäl eller riskfaktorer/orsaker. De kanske har någon eller några riskfaktorer gemensamt, men också någon eller några som är unika. Det här innebär att det finns ekvifinalitet i normbrytande beteende.

Begreppet ekvifinalitet tros härstamma från systemteori (von Bertalanffy, 1949, 1968) som menar att ett specifikt utfall i öppna system kan uppnås på många olika sätt. Begreppet har sedan börjat användas inom andra mer specifika områden såsom exempelvis utvecklingspsykopatologi, där med innebörden att det kan finnas flera orsaksbakgrunder till samma typ av psykisk ohälsa eller beteendeproblematik (Cicchetti & Rogosch, 1996). Vi menar att det finns en kunskapslucka i befintliga förklaringsmodeller av normbrytande beteende, då man inte i tillräcklig utsträckning tagit hänsyn till ekvifinalitet som en realitet, trots att empiriska studier tydligt påvisat att ett och samma teoretiska ramverk inte kan förklara det normbrytande beteendet för samtliga individer. Vi menar därför i vår teori om ekvifinalitet i brott, som är helt och hållet tillämpbar även på normbrytande beteende bland unga, att ekvifinalitetsbegreppet är ett mycket användbart och viktigt sätt att förstå hur så många olika riskfaktorer har visat sig hänga samman med brott och varför flera olika teorier om brott kan vara korrekta, samtidigt. Teorin har också mycket viktiga konsekvenser för förebyggande och behandlande arbete eftersom den innebär att individer med samma typ av normbrytande beteende har delvis olika riskfaktorer. Det betyder att insatser för att förebygga eller behandla det normbrytande beteendet måste se olika ut, eftersom behoven skiljer sig åt från individ till individ. Vår ekvifinalitet i brott-teori (Equifinality in Crime Theory; ECT) säger att:

- Det finns flera orsaksbakgrunder till brott, inklusive normbrytande beteende, hos både pojkar och flickor, även om det normbrytande beteendet är i det närmaste identiskt. Det innebär att ett specifikt normbrytande beteende (t.ex. våld mot en okänd person eller aggressivitet mot ett annat barn) inte orsakas av samma faktorer för alla individer. Alltså, barn som uttrycker samma typ av normbrytande beteende kommer ha olika kombinationer av riskfaktorer som förklarar deras normbrytande beteende.
- Dessa olika orsaksbakgrunder kan vara helt eller delvis olika, men de leder alla till samma typ av normbrytande beteende. Alltså, man kan ha vissa riskfaktorer gemensamt medan andra är unika.
- De olika orsaksbakgrunderna är var och en vanligtvis sammansatta av flera snarare än enstaka riskfaktorer för normbrytande beteende.
- Skyddsfaktorer kan, särskilt om de är flera, motverka riskfaktorer och förhindra att individen utvecklar normbrytande beteende. Dessa multipla skyddsfaktorer kan vara olika för olika orsaksbakgrunder, där sammansättningen av riskfaktorer är olika.

Figur 1 illustrerar hur vi med denna teori menar att normbrytande beteende bland unga orsakas av olika eller delvis olika orsaksbakgrunder, dvs. varje enskild orsaksväg involverar kombinationer av flera riskfaktorer. Vi menar att ECT kan underlätta förståelsen för den heterogenitet som karakteriserar gruppen som begår brott, inklusive unga som uppvisar normbrytande beteende, vilket i förlängningen också innebär en insikt om att insatser måste vara olika för olika undergrupper av individer. Detta innebär exempelvis att insatser, för att vara effektiva för alla, inte endast kan inrikta sig generellt på riskfaktorer bland barn med normbrytande beteende och leverera samma insatser till alla unga med normbrytande beteende. Det är snarare så att eftersom det finns undergrupper inom gruppen av unga med normbrytande beteende som har olika eller delvis olika riskfaktorer som upprätthåller det negativa beteendet, så behöver insatser riktas mot dessa riskfaktorer. Insatser till unga med normbrytande beteende behöver alltså precis som riskfaktorerna vara olika eller delvis olika för olika undergrupper av unga.

Figur 1. Flera olika eller delvis olika orsaksbakgrunder (kombinationer av riskfaktorer) till samma typ normbrytande beteende bland unga enligt ekvifinalitet i brott-teorin.

Det finns många indikationer på att ekvifinalitet är centralt för att fullt ut förstå hur och varför unga individer utvecklar ett normbrytande beteende. Men alltför generella teorier och forskningsfrågor kan dölja ekvifinaliteten. Om teorin säger att det är samma faktorer som är riskfaktorer för alla unga som uppvisar normbrytande beteende så öppnar man inte för att det kan finnas olika vägar och undergrupper. Det behövs mycket mer forskning som, bland annat, beskriver viktiga undergrupper med olika orsaksbakgrunder, det vill säga forskning som beskriver vilka de specifika orsaksvägarna är och vilka riskfaktorer de involverar. Med andra ord, det behövs forskning som så att säga "fyller" Figur 1 ovan med konkreta riskfaktorer istället för att som nu beskriva dem som A, B, C, etc.

Befintliga teorier om brott skulle också kunna utvecklas ytterligare för att ta hänsyn till ekvifinalitet. Ingen av de befintliga integrativa teorierna om brott (se Farrington & Ttofi, 2015) tar hänsyn till potentiell ekvifinalitet. De utgår alltså istället, åtminstone implicit, ifrån att det till samma brottstyp eller normbrytande beteende finns *en* orsaksbakgrund, som de visserligen menar i sig kan bestå av flera orsaksfaktorer/riskfaktorer. Flera av teorierna beskriver dock att brott eller normbrytande beteende i sig är heterogent och utvecklas tidigt hos vissa unga, senare hos andra, är olika grad är stabilt över tid för olika individer, etc, men i den här forskningen öppnar man på ett tydligt sätt inte upp för att det kan finnas olika orsaksvägar till samma typ av brott eller utvecklingsväg av normbrytande beteende. Det finns också tydligt påvisat i forskning att normbrytande beteende i sig börjar mycket tidigt hos vissa barn, och för vissa kvarstår det under en längre tid. Medan det hos de flesta avtar under uppväxten, kan öka i frekvens under uppväxten hos vissa, och vara i det närmaste konstant frånvarande under hela uppväxten hos andra unga (se Brody m.fl., 2003; Gutman m.fl., 2018; Klingzell m.fl., 2016; Nagin & Tremblay, 1999; Schaeffer m.fl., 2003; Shaw m.fl., 2003 för studier som påvisar den här typen av olika utvecklingsvägar av normbrytande beteende i unga år. Se Colder m.fl., 2002; Gutman m.fl., 2018; Keiley m.fl., 2000; Nagin m.fl., 2003; Nagin & Tremblay, 2001; NICHD Early Child Care Research Network, 2004; Shaw m.fl., 2003; Spieker m.fl., 1999; Underwood m.fl., 2009 för studier som studerat vilka specifika risk- och skyddsfaktorer som har samband med olika utvecklingsvägar av normbrytande beteende). I taxonomy theory (Moffitt, 1993; 2006) presenteras exempelvis idén, som också har relativt entydigt stöd i forskning, att det finns olika utvecklingsvägar, exempelvis en grupp som startar tidigt och fortsätter länge med brott (life-course persistent offenders) och en annan som debuterar i brott först i ungdomsåldern men också slutar i senare ungdomsåldern (adolescence-limited offenders).

Men, det som vi anser att den här typen av teorier helt underlåter att beskriva är att det sannolikt finns flera orsaksvägar till en och samma utvecklingsväg. Vad gäller taxonomy theory (Moffitt, 1993; 2006) skulle det t.ex. innebära att det finns flera olika sätt på vilka man kan utveckla den tidigt debuterade brottsbanan (life-course persistent offender-banan), etc. Vi menar alltså att teoriutvecklingens negligering av potentiell ekvifinalitet hittills har cementerat forskningen i ett förenklat tänkande och har gjort att man inte letat efter undergrupper av personer inom samma brottstypsgrupp. Det är allvarligt inte minst därför att dessa beskrivningar av undergrupper med olika eller delvis olika orsaksbakgrunder sannolikt är mycket viktiga för att man ska kunna utveckla mer effektiva förebyggande och behandlande insatser.

Alltså innebär detta också vad gäller insatser att "one-size does not fit all", eftersom insatser bör riktas mot de orsaker till det normbrytande beteendet som är de viktigaste för den unika individen. Om vi i forskning och praktik utgår ifrån att gruppen av personer som begått ett visst brott är en homogen grupp, i termer av orsaker och följaktligen också behov i insatser, så kommer dessa insatser sannolikt endast fungera för få individer i en eller några av flera undergrupper med olika orsaksbakgrunder. Vi ser ju också att så är fallet. Alla blir inte

hjälpna av de insatser man erbjuder, inte ens med de insatser som vi anser är de mest effektiva (se t.ex. Lipsey, 2009).

Arv och miljö – Inte arv eller miljö

Både ärftliga riskfaktorer och riskfaktorer i miljön är av betydelse för att barn ska utveckla ett normbrytande beteende. Flertalet så kallade tvillingstudier har visat att enäggstvillingar (helt genetiskt identiska) är mer lika varandra i normbrytande beteende än vad tvåäggstvillingar (endast delvis genetiskt lika) är, vilket indikerar att både arvet är viktigt men att både ärftliga riskfaktorer och riskfaktorer i miljön är av betydelse för att barn ska utveckla normbrytande beteende (se Odgers & Russell, 2017, för en översikt). Att det finns någon eller några typer av ärftliga riskfaktorer bakom det normbrytande beteendet betyder sannolikt att en persons genetiska uppsättning påverkar hjärnans struktur och funktion som i sin tur påverkar benägenheten eller känsligheten för att utveckla vissa ärftliga riskfaktorer, det vill säga egenskaper, känslor eller tankeprocesser – till exempel impulsivitet eller ett svårhanterligt temperament – som i sin tur kan öka risken för att den unge utvecklar ett normbrytande beteende. Det kan exempelvis vara svårt för föräldrar att på ett prosocialt sätt socialisera en ung person med svårhanterligt temperament (Raine, 2002). Beroende på närvaro eller frånvaro av riskfaktorer i miljön – till exempel föräldrars sätt att hantera och samspela med den unge – kommer dessa ärftliga riskfaktorer i vissa fall att leda till normbrytande beteende och i andra fall inte. Normbrytande beteende kan dock sannolikt också utvecklas uteslutande som ett resultat av riskfaktorer i miljön. Viktigt att poängtera är att man inte tror att det handlar om genetisk determinism, dvs. att gener styr beteende, utan att det handlar om interaktioner mellan arv och miljö som sen kan resultera i normbrytande beteende.

Ärftliga riskfaktorer och riskfaktorer i miljön kan interagera med varandra på flera olika sätt (Moffitt, 2005; Odgers & Rusell, 2017; Rutter m.fl., 2006). Faktorer i miljön kan såväl förstärka som hämma uttryck av ärftliga riskfaktorer, och på motsvarande sätt verkar genetiska sårbarheter kunna förstärka eller hämma effekter av riskfaktorer i miljön (Rutter m.fl., 2006).

Tvillingstudier indikerar att ärftliga faktorer är viktiga men dessa studier visar inte *hur* det fungerar och heller inte vilka specifika gener det handlar om. Mycket forskning fokuserar nu på att försöka identifiera vilka gener, i interaktion med vilka faktorer i miljön, som är de viktigaste i relation till normbrytande beteende. Hittills har dock forskarnas jakt på gener inte varit så framgångsrik. De enda gener som hittills visat sig ha samband med normbrytande beteende har påvisats ha mycket svaga samband och vissa studier påvisar inga samband alls mellan dessa gener och normbrytande beteende. Det här skulle kunna bero på att tvillingstudierna har överskattat hur viktiga ärftliga faktorer faktiskt är men det kan också bero på att det handlar om tiotals kanske hundratals gener i kombination, och i interaktioner med faktorer i miljön, som är relaterade till ökad risk för normbrytande beteende, och att man i forskning ännu inte lyckats påvisat precis hur det hänger ihop (se Odgers & Russell, 2017).

Åldersrelaterade förändringar i beteenden

Både när man studerar normbrytande beteende i sig och risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende, är det viktigt att ta hänsyn till personens ålder och utvecklingsnivå. Vi vet att det finns anledning att vara försiktig när det gäller att tolka små barns beteenden, både därför att de kan förändras snabbt men också därför att våra uppfattningar om vad som är lämpligt beteende eller inte förändras beroende på barnets ålder (se t.ex Rutter m.fl., 2006; Tremblay, 2003). Vi vet också att ju äldre barnet är, desto säkrare är det att göra en uppskattning av risken för framtida problem (Andershed & Andershed, 2015; Leschied m.fl., 2008).

Det sätt och den beteendepertoar som den unge använder för att uttrycka normbrytande beteende är olika i olika åldrar (Loeber, 1996), och hänger bland annat samman med utveckling av andra funktioner, till exempel språk och motorik. Normbrytande beteende hos ett litet barn tar sig sannolikt uttryck i exempelvis trots, brott mot föräldrarnas och förskolans regler, eller fysisk aggressivitet, som att knuffas, klösas eller bitas, medan normbrytande beteende hos en tonåring med större sannolikhet tar sig uttryck i beteenden såsom snatterier, att rymma hemifrån eller slagsmål. Detta betyder dock inte att de underliggande processerna som förklarar beteendet nödvändigtvis är olika. Exempelvis är det sannolikt att det lilla barnets fysiska aggressivitet och tonåringens inblandning i slagsmål är parallella beteenden, men har olika avancerade uttryckssätt beroende på personens utvecklingsnivå.

Att beteenden förändras över tid, innebär att de också är olika vanliga i olika åldrar. Exempelvis är fysiskt aggressivt beteende som vanligast i tvåårsåldern och barnet lär sig sedan att hämma sin aggressivitet och hitta andra sätt att lösa problem. I de flesta fall har det skett när barnet börjar närma sig skolåldern (se t.ex. Tremblay, 2010; 2015). Det är när detta inte händer, som vi kan börja fundera på om barnet är på väg att utveckla ett mönster av normbrytande beteende som kan bli långvarigt ända upp i ungdoms- och vuxen ålder. På samma sätt är det relevant att titta på stabilitet och förändringar i den unges relationer. För det lilla barnet är det oftast den närmaste familjen som är av störst vikt. Familjen och de relationer som finns i den upphör dock inte att spela roll för äldre barn. Kamratrelationers roll förändras däremot, där risk- eller skyddsfaktorer såsom aspekter av positiva och negativa kamratrelationer blir viktigare ju äldre barnet blir.

Könsperspektiv på normbrytande beteende

Historiskt sett har majoriteten av teorier och forskning om utveckling av normbrytande beteende fokuserat på pojkar och män. Sannolikt beror det helt enkelt på att fler män än kvinnor begår brott (Brottsförebyggande rådet, 2018; Hill, 2002; Hubbard & Pratt, 2002; Keenan m.fl., 1999; Lipsey & Derzon, 1998), och då i synnerhet mer allvarliga former av brott.

Det är ungefär tre till fyra gånger vanligare med normbrytande beteende i barndomen bland pojkar än bland flickor. Beteendet är dessutom ofta mer allvarligt och utpräglat hos pojkar och att vara pojke innebär även en högre risk för återfall i kriminalitet. Skillnaderna mellan pojkar och flickor minskar något under ungdomsåren, men på gruppnivå så håller könsskillnader i hur vanligt det är med normbrytande beteende och kriminalitet i sig under hela livet (Cottle m.fl., 2001; Moffitt m.fl., 2001; Wong m.fl., 2013). Den relativa skillnaden mellan hur vanligt det är för män och kvinnor att begå brott förändras dock över tid, och detta så kallade könsgap har successivt minskat under de senaste 50 åren (se Bäckman m.fl., 2018).

Det finns också skillnader i vilken typ av brott som begås av män och kvinnor. Det är vanligare för så gott som samtliga brottstyper att brottet begåtts av en man än av en kvinna. De största könsskillnaderna ser vi vad gäller vålds- och sexualbrott, där män är kraftigt överrepresenterade. Könsskillnaderna är mycket små vad gäller framförallt dataintrång, snatteri och bedrägligt beteende. Kvinnor finns endast överrepresenterade vad gäller förskingring (se Bäckman m.fl., 2018).

II. Om risk- och skyddsfaktorer

Vad är en riskfaktor?

En riskfaktor för ett visst beteende är en egenskap, händelse, förhållande eller process som ökar sannolikheten eller risken för ett visst utfall, i detta fall normbrytande beteende. När man i forskning identifierar en faktor som en riskfaktor för normbrytande beteende, innebär detta allt som oftast att man observerar samvariation mellan faktorn och det normbrytande beteendet. Samvariation innebär här att faktorn återfinns samtidigt som eller korrelerar med det normbrytande beteendet. Vi kan dock *inte* utifrån denna vetenskap uttala oss om huruvida denna specifika faktor eller variabel faktiskt direkt orsakar det normbrytande beteendet eller inte. Orsakssamband är mycket svåra att säkerställa när det gäller mänskligt beteende. Det är ju dessutom sannolikt oerhört sällan som det bara är en eller mycket få faktorer som orsakar ett beteende. Man kan exempelvis föreställa sig en situation där någon utövar våld gentemot en annan person. Den som slagit kan mena att det berodde på en provokation från den utsatte, men då ska vi också väga in responsen på provokationen, t.ex. våldsutövarens tolkning av situationen och hans eller hennes benägenhet att försöka lösa de spänningar som uppstått med att slå. Även om det ibland är snabba skeenden vi talar om, så är förklaringen sällan enkel. Och utifrån forskningen kan vi endast säga att det specifika förhållandet eller den specifika faktorn och det normbrytande beteendet på något sätt samvarierar eller korrelerar med varandra – det vill säga har ett samband med varandra.

Vad är en skyddsfaktor?

När man gör en bedömning är det viktigt att inte bara ta hänsyn till riskfaktorerna, utan också att mäta det man traditionellt kallar protektiva faktorer eller *skyddsfaktorer* som kan göra att den unge inte utvecklar normbrytande beteende, trots att han eller hon exponeras för riskfaktorer. Skyddsfaktorer är egenskaper, händelser, förhållanden eller processer som minskar sannolikheten eller risken för ett visst utfall – i detta fall normbrytande beteende – genom att agera som en buffert mot eller mekanism som förändrar effekterna av att exponeras för risk. Det är också centralt att inventera och kartlägga faktorer som man har sett främjar den unges och familjens förmåga att ta till sig och delta i det förändringsarbete som en insats eller påföljd i idealfallet innebär. Termen skyddsfaktor hänvisar därför här både till skyddsfaktorer för normbrytande beteende, i traditionell mening, och till faktorer som kan förbättra och stärka oddsen att lyckas med en insats.

Relevant i detta sammanhang är också fenomenet resiliens, eller motståndskraft, som är kännetecknande för de unga som vi brukar kalla maskrosbarn, dvs. att man utvecklas utan större problem i livet trots att man på olika sätt haft en uppväxt eller delar av en uppväxt med riskfaktorer närvarande (se Fougere & Daffern, 2011; Masten, 2001). Resiliens kan alltså anses vara just fenomenet att en människa "klarar sig" trots att han eller hon utsatts för risk – att en ung människa uppvisar resiliens eller motståndskraft om denne inte utvecklar ett normbrytande beteende trots att riskfaktorer finns hos den unge och/eller i dennes omgivning. Specifika skyddsfaktorer, enskilda eller flera i kombination, är det som förklarar resiliensen. Skyddsfaktorer som på olika sätt är positiva krafter och förmågor hos individen själv men också i omgivningen etc., bidrar till och är det som resiliensen så att säga konkret består av.

Det är lätt att tänka att en skyddsfaktor är motsatsen till en riskfaktor, eller helt enkelt frånvaro av risk. Att inte ha en riskfaktor är ju bra på så sätt att den innebär en lägre risk för normbrytande beteende, men frågan är om frånvaron av en viss riskfaktor innebär att den faktorn då är en skyddsfaktor. Så är det för vissa faktorer, men långt ifrån för alla (se Brumley & Jaffee, 2016; Buck & Dix, 2014; Luthar m.fl., 2006; NICHD Early Child Care Research Network, 2004; Ttöfi m.fl., 2014). Exempelvis kan man tänka sig att motsatsen till riskfaktorn

överaktivitet är hög grad av passivitet, vilket inte har påvisats vara en skyddsfaktor. På liknande sätt är avsaknad av kamrater med normbrytande beteende ett exempel på när en skyddsfaktor inte är samma sak som frånvaro av risk, särskilt om det sistnämnda innebär att den unge inte har några kamrater alls. En skyddsfaktor är med andra ord inte bara avsaknad av risk utan något som *minskar* risken för normbrytande och som till och med kan bidra till att individen inte utvecklar ett normbrytande beteende trots närvaro av en eller flera riskfaktorer.

Risk- och skyddsfaktorer på olika nivåer

Listan över risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende kan göras mycket lång och omfattar framförallt faktorer som är relaterade till individen, familjen, skolan och närsamhället (se t.ex. Loeber & Farrington, 2000). För att nå en fullständig förståelse av varför en ung person utvecklar normbrytande beteende eller inte behöver man, som tidigare nämnts, ta hänsyn till samspelet mellan den enskilda personens egenskaper, erfarenheter och förutsättningar, och omständigheter och förhållanden i hans eller hennes miljö (se t.ex. Stattin & Magnusson, 1996), det vill säga att se individen som en helhet och i det sammanhang han eller hon befinner sig.

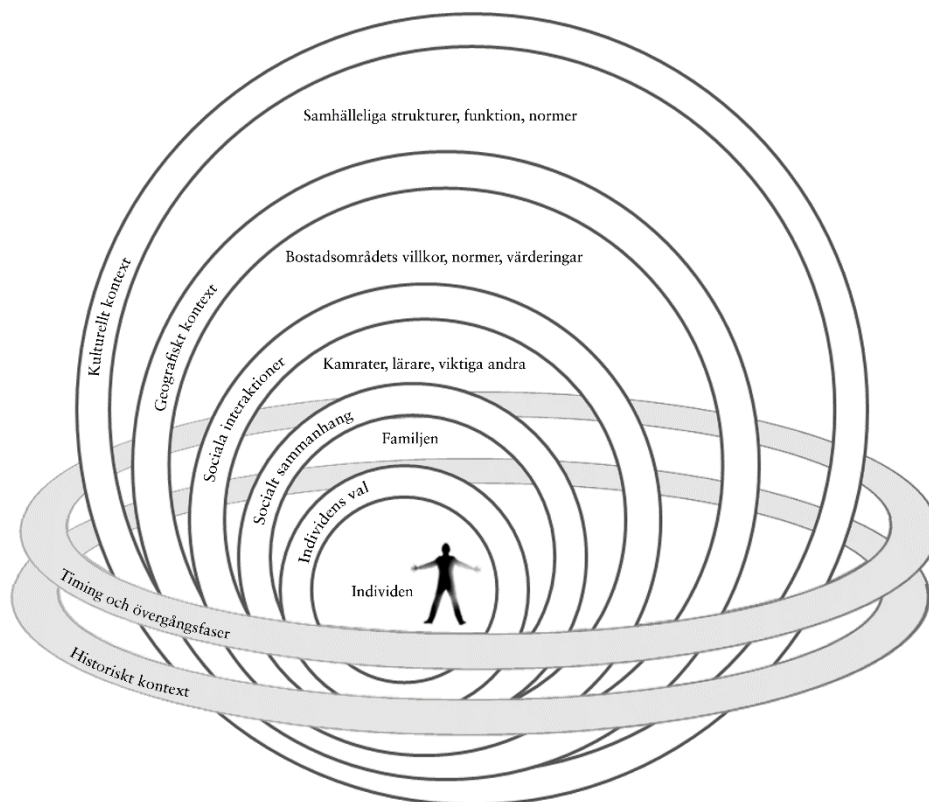
Figur 2 är en illustration av en modell som tydliggör att risk- och skyddsfaktorer återfinns på flera olika nivåer: på individnivå (t.ex. egenskaper, beteenden), familjenivå (t.ex. relationer, föräldrars egna problem), bland kamrater, lärare och andra (t.ex. attityder, relationer), i närsamhällets risker och möjligheter (t.ex. utsatta områden), i samhällets struktur, funktion och normer (t.ex. frånvaro av förebyggande insatser från samhällets sida för unga i riskzonen) (Andershed & Andershed, 2013; jfr. även Bronfenbrenner, 1979). Den visar också att individen befinner sig i olika kontext, eller sammanhang och miljöer. De villkor och förutsättningar som gäller i dessa kontext kommer att spela roll för individens förutsättningar och möjligheter, vilket också beror på hur individen väljer att agera i respektive kontext. Allt ramar in av en tidsaspekt, dels utifrån ett mikroperspektiv där faktorn *när* något inträffar kan vara viktig (t.ex. om något sker under en känslig period som påverkar andra processer i individens liv), dels utifrån ett makroperspektiv som väger in händelser och förändringar i miljön över tid (t.ex. konjunktursvängningar som påverkar möjligheten för föräldrarna att få arbete). Till detta kommer att samtliga nivåer och kontext hänger samman med och påverkar varandra, i båda riktningarna. Det är en komplex modell, vilket är nödvändigt för att göra problematiken rättvisa: det är helt enkelt mycket komplexa problem det handlar om.

Även om vi vet att det är vanligt att unga som utvecklar normbrytande beteende innehar och exponeras för flertalet riskfaktorer vet vi mindre om vilka specifika kombinationer av riskfaktorer som innebär den högsta graden av risk. Vi känner inte heller helt och fullt till vilken eller vilka faktorer som väger tyngst och som har det mest direkta sambandet med utveckling av normbrytande beteende. Vissa typer och kombinationer av riskfaktorer har dock påvisats vara mer kraftfulla än andra. Det finns forskning som visar att när det finns riskfaktorer på flera olika nivåer samtidigt är risken för normbrytande beteende större än när den unge endast uppvisar riskfaktorer på en och samma nivå. Riskfaktorer på flera nivåer samtidigt kan exempelvis vara både på individ- och familjenivå. Det vill säga att den unge har ett beteende eller egenskap som innebär risker och att det därtill finns risker i familjen eller hos föräldrarna. Riskfaktorer på endast en nivå är exempelvis när det endast finns risker hos den unge, eller endast i familjen eller hos föräldrarna (se Campbell m.fl., 2000).

På samma sätt som riskfaktorer kan observeras på olika nivåer, kan skyddsfaktorer återfinnas såväl hos individen själv, som hos föräldrarna, bland kamraterna, i skolan, och så vidare.

Flera teorier inom området menar att de två mest betydelsefulla övergripande kategorierna av faktorer i utvecklingen av normbrytande beteende i barndomen är just *faktorer hos barnet*, det vill säga barnets egna egenskaper och beteenden, och *faktorer i den*

närmaste miljön, alltså föräldrar och deras egenskaper och uppfostringsmetoder, samt kontakten mellan föräldrarna och barnet (t.ex. Frick, 1998; Moffitt, 1993, 2003; Patterson, 1982; Shaw m.fl., 2000). Ju äldre den unge blir, och när ungdomsåren träder in, desto större betydelse får generellt sociala och strukturella dimensioner och faktorer såsom kamratrelationer och närsamhällets strukturer och aktiviteter (Loeber & Hay, 1997; Loeber m.fl., 2006).

Figur 2. Nivåer och kontext där risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende bland unga kan återfinnas. Samliga nivåer och kontext samspelar med varandra, på ett dubbelriktat sätt, dvs. de påverkar varandra i båda riktningarna (Andershed & Andershed, 2013).

Påverkan i båda riktningar

Risk- och skyddsfaktorer både inom och mellan olika nivåer kan påverka varandra i båda riktningarna, sk. dubbelriktade eller reciproka effekter. Exempelvis kommer den unges sätt att vara påverka hur föräldrarna betar sig mot honom eller henne. Den unge kan exempelvis med ett besvärligt eller svårhanterligt beteende utlösa negativa och ineffektiva uppfostringsstrategier hos föräldrarna. Detta kommer i sin tur att påverka den unges beteendeutveckling. Ett tydligt exempel på detta kan ses i Pattersons teori om tvingande (coercive) familjeinteraktioner (se Patterson, 1982). Teorin, som fått stöd i empirisk forskning, säger att tvingande beteenden kan resultera i ett negativt samspel mellan föräldrar och barn. Om barnets tvingande beteenden, såsom raseriutbrott eller hot, faktiskt fungerar för att barnet ska få sin vilja fram, så kommer det att öka sannolikheten för att barnet ska agera på samma tvingande, aggressiva sätt igen. Forskningen visar att när ett tvingande samspel har etablerats, kan föräldrarna komma att reagera mer inkonsekvent och inte i samma utsträckning konsekvent presentera negativa konsekvenser för barnet som en följd av barnets negativa

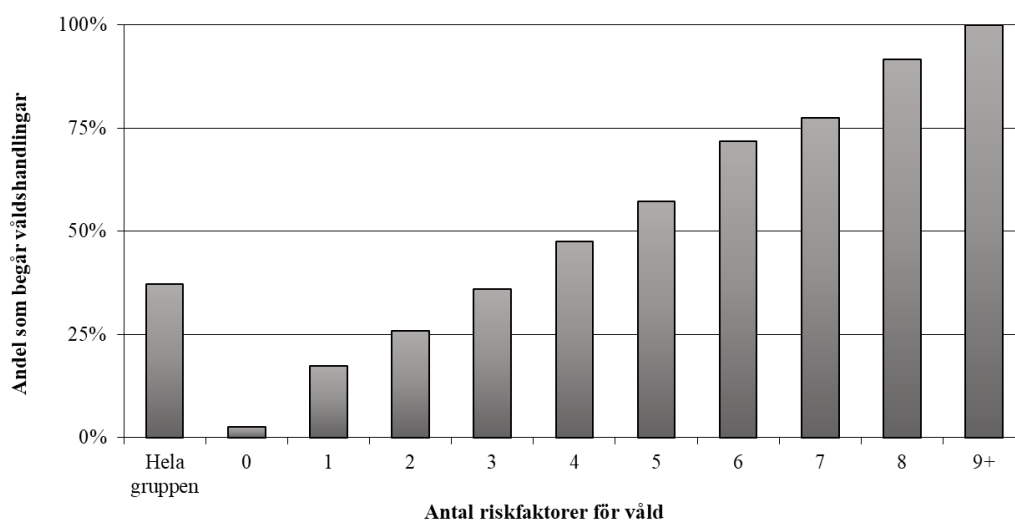
beteenden (se Patterson m.fl., 1992). Detta kan i sin tur enligt teorin bidra ytterligare till att det aggressiva beteendet hos den unge kan öka.

Faktorerers olika betydelse under en människas utveckling

Det är sannolikt så att vissa riskfaktorer alltid är av vikt under utvecklingen och kan påverka risken för normbrytande beteende i både i unga år och i vuxen ålder, medan betydelsen av andra riskfaktorer förändras under utvecklingens gång (se t.ex. Farrington, 1996; Loeber m.fl., 2006; Moffitt, 1993; Shaw & Winslow, 1997). Exempelvis kan hyperaktivitet och impulsivitet sannolikt vara betydelsefulla faktorer för normbrytande beteende under hela utvecklingen, medan kamrater med normbrytande beteende sannolikt är mer betydelsefullt under ungdomsåren jämfört med under barndomen. När det gäller skyddsfaktorer är bilden ungefär densamma, där faktorer som rör t.ex. skola och kamratrelationer får successivt större betydelse ju äldre den unge blir (se t.ex. Loeber m.fl., 2006).

Ju fler riskfaktorer desto högre risk

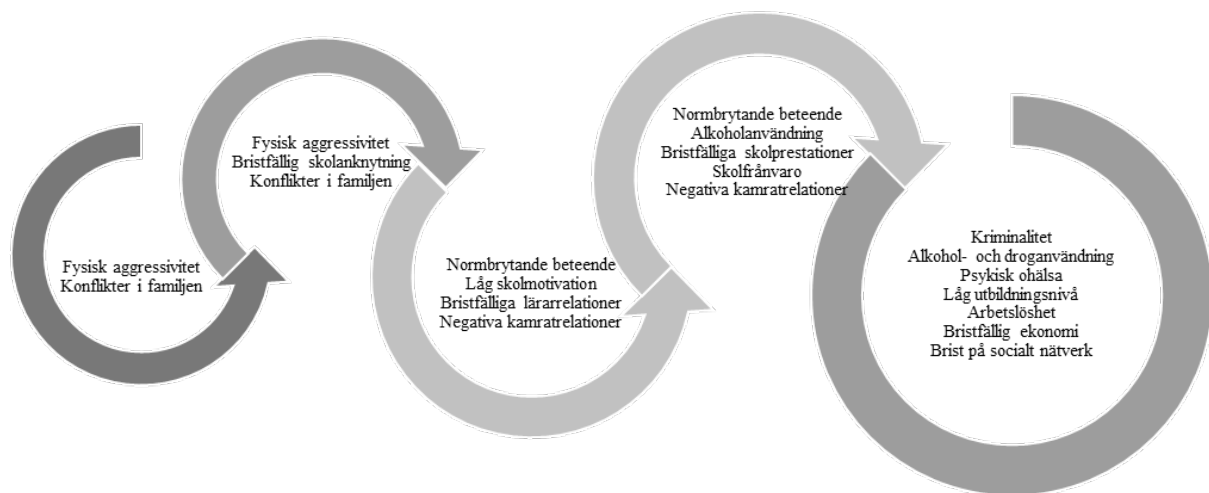
Vi vet från forskning att flera olika faktorer eller processer vanligen spelar in i en ungs utveckling av normbrytande beteende. Forskning visar att det generellt är så att ju fler riskfaktorer som finns hos den unge och i hans eller hennes omgivning, desto större är risken att normbrytande beteende kommer att utvecklas eller fortsätta (se Figur 3, samt t.ex. Andershed m.fl., 2016; Appleyard m.fl., 2005; Deater-Deckard m.fl., 1998; Jolliffe m.fl., 2017; Loeber, 1990; Loeber m.fl., 2005, 2006; Owens & Shaw, 2003; Wong m.fl., 2013). Detta är dock en generell tumregel och inte alla unga personer som uppvisar flertalet riskfaktorer kommer att utveckla eller fortsätta med normbrytande beteende.

Figur 3. Kumulativa effekter av riskfaktorer (se Loeber m.fl., 2005, 2006), dvs. ju fler riskfaktorer, desto större sannolikhet för problem. Riskfaktorerna har observerats i ung ålder, och våldshandlingarna senare i livet.

En relevant fråga i detta sammanhang är varför det är så att ju fler riskfaktorer som finns hos den unge och i dennes omgivning, desto större är risken att normbrytande beteende kommer att utvecklas eller fortsätta hos honom eller henne. Forskning visar att riskfaktorer innebär risk för utvecklandet av andra riskfaktorer. På så sätt kan den unge exponeras för fler och fler

riskfaktorer, så kallad kumulativ risk. Det blir så att säga en successiv anhopning av riskfaktorer som kan bli svårare och svårare att över tid ta sig ur (t.ex. Caspi m.fl., 1987; Caspi & Moffitt, 1995; Loeber m.fl., 2006). Exempelvis kan en ung person med riskfaktorn överaktivitet-impulsivitet-koncentrationssvårigheter få svårt att klara av skolan, vilket kan leda till bristfälliga skolprestationer och utveckling av en bristfällig anknytning till skolan (som också är riskfaktorer). Detta kan i sin tur bidra till konflikter mellan föräldrarna och den unge (som också är en riskfaktor). Detta tydliggör och förklarar också varför normbrytande beteende tenderar att hänga samman med en relativt bred flora av psykosociala problem hos personen (se t.ex. Kim-Cohen m.fl., 2003; Robins, 1966). Se Figur 4 för en illustration.

Figur. 4. Kumulativ kontinuitet – en riskfaktor/riskbeteende ökar risken för och leder till andra riskfaktorer/riskbeteenden som ökar risken för och leder till andra riskfaktorer/riskbeteenden.

Det är också viktigt att ta hänsyn till i vilken utsträckning skyddsfaktorer finns hos den unge eller i dennes närmiljö och väga detta mot de risker som finns. Precis som riskfaktorer, kan nämligen också skyddsfaktorer fungera kumulativt. Det betyder helt enkelt att man tänker sig att varje enskild riskfaktor kommer att öka risken för normbrytande, medan varje skyddsfaktor minskar risken. Det är med andra ord antalet snarare än de specifika faktorerna som spelar roll (se t.ex. Andershed m.fl., 2016; Loeber m.fl., 2006; Serin m.fl., 2016).

Specifika riskfaktorer i kombination med varandra

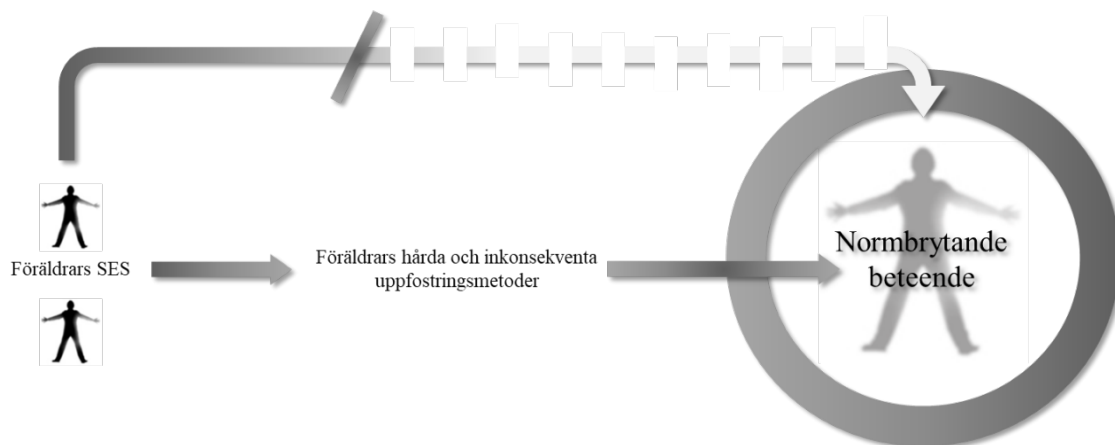
Vissa riskfaktorer får sin betydelse först när de kombineras med en annan riskfaktor. Detta kan se ut på två olika sätt: Antingen genom att sambandet mellan riskfaktorn och det normbrytande beteendet beror på närvaron eller frånvaron av en annan faktor eller process, eller att graden av risk är olika beroende på graden av andra riskfaktorer (se t.ex. Dodge & Pettit, 2003). Bland många exempel kan nämnas att forskning visat att impulsivitet hos unga är betydligt mer riskfyllt om de bor i ett bostadsområde med lägre socioekonomisk status (när det gäller föräldrars utbildning och lön) (Lynam m.fl., 2000). Samma studie visade att icke-impulsiva unga som bodde i ett bostadsområde med lägre socioekonomisk status inte löpte högre risk för normbrytande beteende än icke-impulsiva unga som bodde i ett bostadsområde med hög socioekonomisk status.

Mediatorer och moderatorer – varför är det viktigt?

Begreppen mediator och moderator är viktiga att känna till när man vill förstå risk- och skyddsfaktorer och den forskning som tar fram just kunskap om risk- och skyddsfaktorer (se t.ex. Baron & Kenny, 1986). Bland annat kan det handla om att förstå hur och varför något är en riskfaktor fastän man kanske inte tror att faktorn på ett direkt orsaksmässigt sätt är kopplad till den unges normbrytande beteende.

Man kan exempelvis ställa sig frågan hur och varför föräldrars lägre socioekonomiska status (SES) är en riskfaktor för normbrytande beteende hos den unge. Då kan det vara så att den lägre utbildningsnivån har en inverkan på föräldrarnas uppfostringsmetoder, som i sin tur har en mer direkt inverkan på barnets beteendeutveckling, inklusive normbrytande beteende. Figur 5 är en illustration av detta, dvs. att föräldrars SES kan påverka med den unges normbrytande beteende men inte i form av ett direkt orsakssamband, utan relationen mellan föräldrars SES och normbrytande beteende hos den unge går via *mediatorn* eller den medierande faktorn, dvs. i detta fall föräldrars hårda och inkonsekventa uppfostringsmetoder.

Forskning visar att det finns många sådana här medierande relationer mellan olika riskfaktorer och normbrytande beteende. Det går att testa och utröna detta med rätt forskningsdesign, helst longitudinell design där man upprepat och över tid följer samma grupp människor, och man också får hjälp av statistiska analyser som är särskilt lämpade för att testa om medierande relationer förekommer och hur starka de i så fall är. Att vara medveten om att det finns medierande relationer, dvs. faktorer som är indirekt och andra som är mer direkt relaterade till den unges normbrytande beteende är teoretiskt viktigt eftersom det beskriver för oss om hur och varför olika risk- och skyddsfaktorer hänger samman med varandra och med normbrytande beteende men det är så klart också praktiskt viktigt eftersom kunskapen om att det kan finnas medierande samband kan göra att man mer korrekt i praktiskt exempelvis utredande arbete kan beskriva den unges riskfaktorer och dess inbördes relationer, och göra analyser som är mer användbara för att möjliggöra mer effektiva, verksamma insatser.

Figur 5. Exempel på att riskfaktorn Föräldrars hårda och inkonsekventa uppfostringsmetoder kan vara en mediator mellan riskfaktorn Föräldrars socioekonomiska status (SES) och den unges normbrytande beteende. Dvs. Föräldrars SES har ett samband (t.ex. en statistiskt signifikant korrelation) med den unges normbrytande beteende men en annan faktor såsom exempelvis Föräldrars hårda och inkonsekventa uppfostringsmetoder kan visa sig vara en mediator på så sätt att sambandet mellan Föräldrars SES och den unges normbrytande beteende går via uppfostringsmetoderna.

Exemplet ovan med föräldrars SES skulle kunna innebära att man med kunskap om att det kan finnas medierande faktorer kommer fram till att det i det aktuella fallet där man observerar låg SES hos föräldrarna samt att föräldrarna uppvisar hårda och inkonsekventa uppfostringsmetoder, att just ett medierande samband verkar föreligga, och att föräldrarnas

hårda och inkonsekventa uppfostringsmetoder alltså sannolikt är det som påverkas av föräldrarnas lägre SES och att uppfostringsmetoderna är det som har den mer direkta påverkan på den unges normbrytande beteende. Det blir då tydligt att det som på något sätt behöver förändras, för att uppnå en förändring i den unges normbrytande beteende, är uppfostringsmetoderna.

Det andra begreppet som är viktigt för att förstå den kunskap som forskning producerar om risk- och skyddsfaktorer är begreppet *moderator*. Det här begreppet har egentligen ingen koppling till begreppet mediator, även om de ofta nämns samtidigt. En viss faktor exempelvis vara både en mediator och moderator men behöver inte alls vara det och begreppen har helt olika innebörd (se Baron & Kenny, 1986). Exempel på en moderator kan vara att man i forskning visar att en viss riskfaktor, t.ex. riskfaktorn kamratumgänge, har ett starkare samband med normbrytande beteende hos den unge i ungdomsåldern jämfört med i barndomen. I detta exempel är då ålder den modererande faktorn eller moderatoren. Ett annat exempel är att den unges impulsivitet (svårigheter att hämma sig) kan vara en mycket starkare riskfaktor för normbrytande beteende om den unge bor och växer upp i ett bostadsområde med låg SES jämfört med om han eller hon hade vuxit upp i område med högre SES. I det här fallet är bostadsområdets SES den modererande faktorn. Det är ganska vanligt att man i forskning påvisar den här typen av modererande effekter. Få riskfaktorer är exempelvis exakt lika starka som riskfaktorer i olika åldrar, även om de alltså exempelvis är riskfaktorer i olika åldrar så kan de vara det med olika styrka.

Vi bör så klart fundera över hur modererande effekter fungerar snarare än att bara låta forskningsstudierna tala om för oss att vi ser modererande effekter. I exemplet ovan med låg SES i bostadsområdet som den modererande faktorn i relationen mellan impulsivitet och normbrytande beteende kan man fundera på hur detta faktiskt fungerar. Finns något logiskt teoretiskt resonemang om att låg SES i bostadsområdet är en mediator mellan impulsivitet och normbrytande beteende? Sannolikt inte. Kan det vara så att låg SES i bostadsområdet har samband med att det finns andra riskfaktorer för normbrytande beteende närvarande. Högre arbetslöshet, mindre effektiva uppfostringsmetoder bland de boende föräldrarna i området, mer närvaro av personer som har en kriminell livsstil, fler andra unga som uppvisar normbrytande värderingar och beteende, jämfört med i områden med högre SES? Ja, kanske är denna typ av resonemang logiskt och troligt. Vissa av dessa andra faktorer kanske fungerar som mediatorer mellan impulsivitet och den unges normbrytande beteende?

Man kan också naturligtvis ha teorier som involverar och påstår att modererande effekter ska finnas och som sedan kan testas i forskning. En teori om normbrytande beteende skulle exempelvis kunna hävda att det finns könsskillnader i hur viktig en viss riskfaktor är. Mer specifikt kanske teorin föreslår att alkoholberusning är en starkare riskfaktor för normbrytande beteende hos pojkar än hos flickor eftersom pojkar i grunden oftare är mer impulsiva och aggressiva, drag som kan förstärkas under påverkan av alkohol och leda till normbrytande beteende, enligt den här teorin. Könstillhörighet antas i detta fall vara en moderator i relationen mellan alkoholberusning och normbrytande beteende. Detta kan sedan testas i forskning.

Risk för återfall i normbrytande beteende

Faktorer som är riskfaktorer för debut av normbrytande beteende, utgör även generellt riskfaktorer för återfall (recidivism) i normbrytande beteende. Det går dock inte att utgå ifrån att det ska vara samma faktorer som ökar risken för att man ska börja med normbrott, som också gör att man senare återfaller. En av de starkaste riskfaktorerna för återfall tycks vara personens egna tidigare normbrytande beteende, följt av familje- och kamratrelaterade faktorer. Vad som också är noterbart är att andra betydelsefulla riskfaktorer, utöver tidigare

normbrytande beteende, i detta sammanhang är sådana riskfaktorer som går att påverka och förändra (se Andrews m.fl., 2006; Cottle m.fl., 2001), dvs. dynamiska riskfaktorer.

Psyisk ohälsa i form av externaliserade problem, t.ex. ADHD, uppförandestörning (CD) eller trotsyndrom (ODD) hänger samman med större risk för återfall. Det gör däremot inte psykisk ohälsa i form av internaliserade problem, t.ex. ångest eller depression (Wibbelink m.fl., 2017). Det verkar inte heller som att det finns någon generell könsskillnad vad gäller vilka faktorer som hänger samman med återfall, med några få undantag (Scott & Brown, 2018). Exempelvis så tycks det som att flickor med normbrytande beteende och internaliserade problem löper mindre risk att återfalla, än flickor med normbrytande beteende utan internaliserade problem (Wibbelink m.fl., 2017).

Olika typer av risk- och skyddsfaktorer

Det finns flera olika sätt att dela in risker och skydd som kan påverka det praktiska arbetet med unga personer med eller i riskzonen för normbrytande beteende. Dels brukar man tala om *direkta* (proximala) och *indirekta* (distala) faktorer. Direkta faktorer är faktorer som man tänker sig mer direkt kan relateras till det normbrytande beteendet, till exempel den unges impulsivitet som är en direkt riskfaktor. Indirekta faktorer är faktorer som sannolikt har en mer indirekt inverkan på den unges utveckling av normbrytande beteende, till exempel föräldrars utbildningsnivå, som kan ha ett samband med deras uppfostringsstrategier. Föräldrars uppfostringsstrategier kan i sin tur tänkas vara mer direkt relaterade till den unges beteendeutveckling. Indirekta riskfaktorer påverkar alltså den unges risk för normbrytande beteende främst genom att de är relaterade till mer direkta riskfaktorer.

Ytterligare en indelning av faktorer innebär att man skiljer mellan *föränderliga* (dynamiska) och *oföränderliga* (statiska) faktorer. De potentiellt föränderliga faktorerna är möjliga att påverka. Det kan exempelvis vara föräldrars uppfostringsmetoder eller den unges grad av impulsivitet. Oföränderliga riskfaktorer (t.ex. kön, etnicitet, debutålder i normbrytande beteende när debuten redan skett) går däremot inte att påverka.

En tredje kategorisering av riskfaktorer är indelningen i *initierande* och *upprätthållande* riskfaktorer. Det är inte nödvändigtvis så att de riskfaktorer som gör att normbrytande beteende debuterar (t.ex. aggressivitet, som kan leda till att prosociala kamrater rejekterar, dvs. undviker eller stöter bort personen) är samma riskfaktorer som gör att normbrytande beteende upprätthålls (t.ex. umgänge med antisociala kamrater). Initierande riskfaktorer gör direkt eller indirekt att ett normbrytande beteende debuterar hos en person. Upprätthållande riskfaktorer gör att det normbrytande beteendet fortsätter.

Dessa tre indelningar – direkta vs. indirekta; föränderliga vs. oföränderliga och; initierande vs. upprätthållande – är inte absoluta eller precisa. Vissa riskfaktorer kan sannolikt ses som både och i alla de tre begreppsparen, t.ex. att de både är direkta och indirekta. Indelningarna blir dock mer angelägna och intressanta att ta hänsyn till när man diskuterar bedömning, utredning och insatser, eftersom man där vill rikta in sig på faktorer som potentiellt kan åstadkomma en förändring i den unges beteende. Här är *direkta, föränderliga, och upprätthållande* faktorer sannolikt av primärt intresse. Denna typ av faktorer brukar också kallas *kriminogena* faktorer, det vill säga faktorer som upprätthåller och som har en direkt koppling till det normbrytande beteendet (Gendreau & Andrews, 1990). Om man genom en insats lyckas förändra en kriminogen faktor, bör alltså en förändring följaktligen ske i det normbrytande beteendet hos den unge. Förändringar i en icke-kriminogen faktor kommer däremot sannolikt inte leda till förändring i den unges normbrytande beteende. Man kan därför hävda att det inte primärt är dessa faktorer man bör koncentrera varken bedömning eller insatser på även om det i en bedömning också kan finnas ett värde i att kartlägga *indirekta, oföränderliga, och initierande* (icke-kriminogena) faktorer.

III. Risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende

I detta avsnitt presenterar vi risk- och skyddsfaktorer som i forskning visat sig vara relaterade till normbrytande beteende. Medan riskfaktorerna hänger samman med högre risk för normbrytande beteende, hänger skyddsfaktorerna samman med lägre risk för normbrytande, inte minst för individer i riskzon. De risk- och skyddsfaktorer vi primärt fokuserar på här är de som teoretiskt kan anses vara mer direkt relaterade (proximala) till normbrytande beteende och som har potential att förändras (är dynamiska). På så sätt kan dessa faktorer anses kriminogena och mest relevanta för bedömning, förebyggande arbete och behandling. Vi beskriver kort respektive risk- och skyddsfaktor, och redogör för tänkbara mekanismer som kan förklara kopplingen mellan den specifika risk- eller skyddsfaktorn och normbrytande beteende, likväl som tänkbara kopplingar till andra risk- eller skyddsfaktorer. Därutöver tar vi också kortfattat upp riskfaktorer som inte på samma sätt är påverkbara i en insats eller som kan anses vara mer indirekt kopplade till den unges risk för normbrytande beteende. Dessa faktorer kan dock vara av vikt att ta upp och kartlägga i en bedömning, därför att de exempelvis kan påverka val av insats. De risk- och skyddsfaktorer som nämns i följande delar och som bör återfinnas i en bedömning av risk för allvarligt, ihållande normbrytande beteende hos unga, sammanfattas också i slutet av forskningsöversikten i Tabell 2.

Den forskning som vi utgått ifrån finns framförallt sammanfattad i forskningsöversikter, som vi hänvisar till i anslutning till respektive riskfaktor. När det inte funnits tillräckligt med information från forskningsöversikterna har vi hänvisat till primärstudier (dvs. enskilda vetenskapliga studier). Information om psykiatriska diagnoser, inklusive symtombeskrivningar är hämtade från den senaste versionen av den psykiatriska diagnosmanualen Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5, American Psychiatric Association, 2013). En kortfattad version av kriterierna på svenska återfinns i den så kallade Mini-D 5 (American Psychiatric Association, 2014). Diagnoser kan endast ställas efter noggrann utredning av legitimerad psykolog eller läkare.

Riskfaktorer hos den unge av mer direkt och föränderlig karaktär

Trotsighet, ilska eller oräddhet

Andershed & Andershed, 2015; Curcio m.fl., 2013; Farrington, 2005; Farrington & Welsh, 2007; Hill, 2002; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber & Farrington, 2000; Loeber m.fl., 2006; Murray m.fl., 2010; O'Brien m.fl., 2013; Pratt & Cullen, 2000
--

Definition: *Trotsar föräldrars och andras önskemål och tillsägelser (är olydig) eller blir lätt väldigt arg och irriterad. Verkar orädd och okänslig för tillsägelser och negativa konsekvenser eller gör riskfyllda och farliga saker.*

Temperament kommer till uttryck i mönster av känslor och beteenden, som är relativt stabila över situationer och tid. Det finns några aspekter av temperament som mer konsekvent har visat sig vara relaterade till normbrytande beteende hos unga och som ryms under begreppen *trotsighet, ilska* och *oräddhet*: svårhanterlighet, underkontroll, bristfällig emotionsreglering och oräddhet.

Unga med svårhanterligt temperament är ofta mer aktiva och har svårt att fokusera och koncentrera sig längre stunder. De är också ofta lättretliga, uttrycker negativa känslor och är oförutsägbara i sina beteenden och reaktioner. De drar sig gärna undan ifrån eller har svårt att anpassa sig till nya situationer och förändringar i sin omgivning. Personer med underkontrollerat temperament är ofta mer rastlösa, lätt disträherade, impulsiva, känslomässigt

instabila, och uttrycker mer negativa känslor än andra personer. Personer med bristande emotionsreglering har ofta problem att styra och kontrollera sina uttryck för negativa känslor, såsom ilska och frustration, exempelvis vad gäller vad som utlöser en reaktion och hur kraftig reaktionen är. Personer som uppvisar oräddhet är mindre rädda att göra saker som andra är rädda att göra, och tvekar inte att närma sig nya situationer eller människor.

När trotsighet, ilska, irritation och hämndlystnad leder till omfattande problem och funktionsnedsättning kan det vara en indikation på att individen uppfyller kriterierna för någon av diagnoserna *trotssyndrom* (Oppositional Defiant Disorder; ODD) eller *dysforiskt syndrom* (se American Psychiatric Association, 2013, 2014).

Unga personer som uttrycker trotsighet, ilska eller verkar orädda kan vara svårare att bemöta, hantera och socialisera på ett positivt sätt. Beteendet kan göra att andra personer reagerar negativt på den unge och att han eller hon får svårt att skapa varaktiga positiva relationer (med personer utan normbrytande beteende). Den unge kan därför ledas till att umgås med andra med liknande beteenden, något som i sin tur också är en riskfaktor (se Problematiska kamratrelationer). Beteendet hos den unge kan bidra till en bristfällig relation mellan vårdnadshavarna och den unge. Det kan också utlösa negativa beteenden och uppfostringsstrategier hos föräldrarna, vilket i sin tur är riskfaktorer för normbrytande beteende (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen och Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

Överaktivitet, impulsivitet eller koncentrationssvårigheter

Andershed & Andershed, 2015; Asscher m.fl., 2011; Assink m.fl., 2015; Curcio m.fl., 2013; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Jolliffe m.fl., 2017; Labella & Masten, 2018; Leschied m.fl., 2008; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber, 1990; Loeber & Farrington, 2000; Loeber m.fl., 2006; Murray m.fl., 2010; O'Brien m.fl., 2013; Pratt m.fl., 2002

Definition: Är väldigt fysiskt aktiv och rastlös. Är impulsiv och har svårt att vänta på sin tur och att tänka efter innan han eller hon gör något. Har svårt att bibehålla uppmärksamheten och att koncentrera sig längre stunder.

Unga med ett överaktivt, eller hyperaktivt, beteendemönster har ofta svårt att vara eller sitta stilla, och har svårt att göra saker lugnt och stilla, springer omkring, känner sig rastlösa, och är ”på språng” eller ”går på högvarv”. Personer som är impulsiva har problem med att följa regler, ger upp en uppgift för lätt, och gör saker utan att tänka sig för innan. Impulsivitet hänger inte bara ihop med normbrytande beteende, utan också med högre risk för återfall i kriminalitet. Personer som har koncentrationssvårigheter är mer ouppmärksamma på detaljer eller gör slarvfel, har svårt att upprätthålla uppmärksamheten, har svårt att följa instruktioner och att organisera uppgifter och aktiviteter. De undviker gärna eller ogillar uppgifter som kräver mental ansträngning under en längre tid, är lätt distraherade och glömska, och tappar ofta bort saker som är nödvändiga för att de ska kunna utföra en uppgift.

Överaktivitet, impulsivitet och koncentrationssvårigheter som observeras över tid och påverkar individens funktionsförmåga eller utveckling på ett negativt sätt, kan vara en indikation på diagnosen *ADHD* (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) (se American Psychiatric Association, 2013, 2014).

Överaktivitet och koncentrationssvårigheter kan hänga samman med svårigheter med skolprestationer, skoltrivsel och anknytning till skolan som i sin tur är riskfaktorer för normbrytande beteende (se Bristfälliga språkliga förmågor eller skolprestationer). Impulsiviteten kan i stunden göra att den unge har svårt att hämma sig i pressade situationer och kan leda till aggressivt normbrytande beteende. Han eller hon hinner inte överväga alternativa sätt att reagera innan han eller hon redan har agerat. Unga med dessa svårigheter kan också vara svårare att bemöta, hantera och socialisera på ett positivt sätt. Överaktiviteten

och impulsiviteten hos den unge kan bidra till en bristfällig relation mellan föräldrarna och den unge och kan utlösa negativa beteenden och uppfostringsstrategier hos föräldrarna, vilka i sin tur är riskfaktorer för normbrytande beteende (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen och Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

Svårigheter med medkänsla, skuld eller ånger

Asscher m.fl., 2011; Curcio m.fl., 2013; Edens m.fl., 2007; Farrington & Welsh, 2007; Hill, 2002; Loeber m.fl., 2006; Malti & Krettenauer, 2013; Murray m.fl., 2010; O'Brien m.fl., 2013
--

Definition: Har svårigheter med medkänsla (empati) och bryr sig inte om andra eller vad de känner och tycker. Verkar inte känna skuld och ånger när han eller hon gjort något fel eller någon annan illa.

Unga som uppvisar brister i empati och förmåga till medkänsla, visar inte känslor av skuld och ånger när sådana känslor är lämpliga, och har ett flackt, ytligt och onyanserat känsloliv som närmast kan beskrivas som "känslökyla". Man har också sett att dessa egenskaper hänger samman med återfall i kriminalitet.

Unga med dessa svårigheter i kombination med normbrytande beteende betraktas numera även som en undergrupp av barn med diagnosen Uppförandestörning (se avsnittet *Vad menas här med normbrytande beteende?*). En av huvudanledningarna till det, är att det är just den kombinationen av problem, dvs. svårigheter med medkänsla, skuld och ånger tillsammans med normbrytande beteende, som har visat sig innebära risk för allvarligt och långvarigt normbrytande beteende, och högre risk jämfört med om man endast uppvisar svårigheter med medkänsla, skuld eller ånger.

Unga med bristande medkänsla, skuld eller ånger kan ha svårt att ta till sig av och förstå de negativa konsekvenser som deras negativa eller normbrytande beteende kan ha på andra människor och kan innebära att man brister i emotionella "bromsar" vad gäller normbrytande beteenden. Om man inte känner skuld och ånger eller medkänsla med andra så är negativa handlingar, aggressivitet och andra normbrytande beteenden möjligen mindre emotionellt jobbiga och därför ett för personen "effektivt" sätt att bete sig. Dessa emotionella brister kan på så sätt möjligen ha direkta effekter på den unges normbrytande beteende. De här svårigheterna kan också göra att andra personer reagerar negativt på den unge och att denne får svårigheter att skapa varaktiga positiva relationer (med personer utan normbrytande beteende) och riskerar konflikter med föräldrar och lärare. Den unge kan ju också därför ledas till att umgås med andra som också har beteenden och attityder åt ett trotsigt och normbrytande håll, något som i sin tur också är en riskfaktor (se Problematiska kamratrelationer).

Bristfälliga språkliga förmågor eller skolprestationer

Andershed & Andershed, 2015; Andrews m.fl., 2006; Assink m.fl., 2015; Cottle m.fl., 2001; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Jolliffe m.fl., 2017; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber, 1990; Loeber & Farrington, 2000; Loeber m.fl., 2006; Murray m.fl., 2010; O'Brien m.fl., 2013
--

Definition: Har svårigheter med tal, läs- eller skrivförmåga. Presterar bristfälligt i skolan.

Bristfälliga språkliga förmågor eller skolprestationer kan i vissa fall bottna i kognitiva problem hos den unge. Det betyder att han eller hon har problem med de mentala processer som är involverade när personen tar emot, bearbetar, tolkar och reagerar på information från sin omgivning. Generellt har man sett att lägre intelligens och inlärningssvårigheter hänger samman med normbrytande beteende. Bristande kognitiv förmåga kan också ta sig uttryck i form av problem med språkförståelse och minskad förmåga att uttrycka sig i tal och skrift.

Man har dock noterat att unga med normbrytande beteende tenderar att underprestera i skolan, i förhållande till sin intellektuella kapacitet. Detta kan tyda på att problem med exempelvis överaktivitet, impulsivitet och koncentrationssvårigheter (t.ex. ADHD), eller bristfällig skolanknytning och ointresse, snarare än normbrytande beteende ligger till grund för de bristfälliga skolprestationerna. Bristfälliga skolprestationer och låg intelligens hänger även samman med återfall i kriminalitet.

Bristande språklig förmåga kan göra att den unge blir svårare att socialisera på ett positivt sätt, i och med att det kan vara svårare för honom eller henne att förstå och ta till sig av tillsägningar och instruktioner från exempelvis föräldrar eller lärare. Bristfälliga skolprestationer kan leda till vantrivsel i och bristande anknytning till skolan, negativa relationer till lärare och normbrytande beteende såsom skolk. Skolk och vantrivsel i skolan kan göra att den unge finner andra personer i samma situation som delar dessa normbrytande attityder, något som i sin tur också är en riskfaktor (se Problematiska kamratrelationer). Bristfälliga skolprestationer kan också på längre sikt vara orsaken till ofullständig eller bristfällig skolgång med medföljande svårigheter att etablera sig på arbetsmarknaden, som i sin tur kan öka risken för normbrytande beteende i ungdoms- eller vuxen ålder. Den unges bristfälliga skolprestationer kan även påverka relationen till föräldrarna och kan bidra till negativa beteenden och uppfostringsstrategier hos föräldrarna. Detta i sin tur är riskfaktorer för normbrytande beteende (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen och Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

Negativa problemlösningar, tolkningar eller attityder

Andrews m.fl., 2006; Farrington & Welsh, 2007; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Loeber m.fl., 2006; Murray m.fl., 2010 O'Brien m.fl., 2013
--

Definition: Använder negativa eller destruktiva beteenden eller problemlösningsstrategier för att lösa olika situationer eller har ett negativt sätt att tolka andras beteenden och avsikter. Ger uttryck för negativa normbrytande och statusfokuserade och materialistiska attityder och värderingar.

Problem med negativa problemlösningsstrategier och tolkningar hänger samman med vad som brukar kallas för social kognition. Social kognition innebär att personen uppfattar och tolkar sociala ledtrådar i sin omgivning och reagerar utifrån den tolkning som görs. Unga med dessa problem kan ha svårt att avgöra hur de ska agera och reagera, och deras beslut landar ofta i att uttrycka aggressiva responser. De har också generellt svårt att se att andra kan uppfatta deras beteende som aggressivt eller opassande. Till detta kommer att många även har ett fientligt sätt att tolka andra människors handlingar och avsikter (sk. *hostil attribution*), dvs. att de uppfattar dem som fientliga, avogt inställda och illvilliga.

Unga med negativa eller destruktiva beteenden eller problemlösningsstrategier använder ofta normbrytande beteenden för att lösa pressade eller stressade situationer. Unga som har ett negativt sätt att tolka andras beteenden och avsikter kan oftare än andra bli provocerade och arga på grund av de negativa tolkningar de gör av andras beteenden. Ilska och upplevelser av provokation kan i sin tur öka risken för aggressivt normbrytande beteende. Vi vet också att attityder och värderingar påverkar beteende. Unga som har negativa normbrytande, statusfokuserade och materialistiska attityder och värderingar kan således löpa ökad risk för normbrytande beteende. Negativa problemlösningar, tolkningar eller attityder kan också bidra till en bristfällig relation mellan föräldrarna och den unge och kan utlösa negativa beteenden och uppfostringsstrategier hos föräldrarna som i sin tur är riskfaktorer för normbrytande beteende (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen och Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

Nedstämdhet eller självskadande beteende

Andershed & Andershed, 2015; Assink m.fl., 2015; Leschied m.fl., 2008; Meszaros et al., 2017; Murray m.fl., 2010; Wesselhoeft m.fl., 2013

Definition: *Är nedstämd, ledsen, deprimerad eller uppvisar självskadande beteende.*

Psykisk ohälsa hänger samman både med normbrytande beteende och en ökad risk för återfall i kriminalitet. Forskning har dokumenterat en relativt hög grad av så kallad samsjuklighet (komorbiditet) mellan nedstämdhet och depression å ena sidan och normbrytande beteende å den andra. Man är dock inte helt säker på i vilken ordning dessa problem oftast uppkommer. Är normbrytande beteende en konsekvens av depression, eller är depression en konsekvens av normbrytande beteende?

Det finns tecken på att en del av förklaringen till sambandet mellan nedstämdhet och normbrytande beteende ligger i de konflikter, personliga misslyckanden och den stress som uppstår i samband med, och som ett resultat av, det normbrytande beteendet. Det finns samtidigt visst stöd för att nedstämdhet kan komma före normbrytande beteende. En möjlig förklaring till detta är att nedstämdhet kan öka risken för problematiskt bruk av alkohol och andra droger, vilket i sin tur innebär ökad risk för normbrytande beteende hos den unge. Nedstämdhet och dysfori hos unga tar sig även ibland uttryck i form av irritabilitet och vredeutbrott. Ytterligare en möjlighet är att sambandet inte är orsaksmässigt åt något håll, utan att sambandet mellan nedstämdhet och normbrytande beteende beror på att de båda beteendena delvis har samma underliggande orsaker och riskfaktorer och att det därför blir relativt vanligt att nedstämdhet och normbrytande beteende förekommer hos en och samma person.

Självskadande beteende observeras oftare hos unga personer med hög grad av aggressivitet eller normbrytande beteende, än hos andra unga. Det kan också vara ett symptom på depression. Man tänker sig att självskadande beteende kan representera ett annat sätt att uttrycka ilska och aggressivitet. Det kan också av personen själv upplevas som ett sätt att reglera negativa känslor, nedstämdhet, stress eller ångest. Självskadande beteende är relaterat till många direkta riskfaktorer för normbrytande beteende, såsom aggressivitet, negativa kamratrelationer, negativa föräldra-barnrelationer och övergrepp (se Normbrytande beteende, Problematiska kamratrelationer, Svårigheter i föräldra-barnrelationen och Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

När svårigheter med nedstämdhet och depressiva symptom leder till omfattande problem och försämrad funktion innefattas de i de psykiatriska diagnoserna *dysforiskt syndrom med debut under barndom och tonår (DMDD)*, *egentlig depression* eller *ihållande depression* (sk. dystymi) (se American Psychiatric Association, 2013, 2014).

Normbrytande beteende

Andershed & Andershed, 2015; Assink m.fl., 2015; Cottle m.fl., 2001; Hawkins m.fl., 1998; Leschied m.fl., 2008; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber, 1990; Loeber & Dishion, 1983; Loeber & Farrington, 2000; O'Brien m.fl., 2013; Ttofi m.fl., 2011, 2012

Definition: *Bryter mot gällande normer, regler eller lagar på ett aggressivt eller icke-aggressivt sätt.*

Normbrytande beteende är en av de absolut starkaste riskfaktorerna, rent statistiskt, för framtida normbrytande beteende som vi idag känner till. Att samma typ av beteende är både riskfaktor och utfall kan låta underligt, men så är det alltså enligt många forskningsstudier. Om man hittills i livet har uppvisat normbrytande beteende så är risken högre för att man gör det även i framtiden. Alla gör det inte, men risken är betydligt högre jämfört med om man aldrig uppvisat normbrytande beteende.

Detta gäller såväl normbrytande beteende såsom vi definierat det tidigare, som mer renodlad aggressivitet i olika former. Aggressivt normbrytande beteende, jämfört med icke-aggressivt normbrytande beteende, kan också innebära ännu högre risk för framtida normbrytande beteende.

Att normbrytande beteende ökar risken för fortsatt normbrytande beteende kan bero på att det utvecklats till att bli ett för den unge fungerande sätt att bete sig. Den unge tar saker utan att betala och det fungerar, enligt den unge. Den unge är våldsam mot andra och det leder till det den unge vill. Det normbrytande beteendet kan alltså bli ett beteendemönster som förstärks av att den unge själv upplever att det fungerar. I eventuell brist på andra mer socialt accepterade sätt att bete sig i den sociala omgivningen kan därför det normbrytande beteendet bli långvarigt hos vissa. Normbrytande beteende hos en ung person kan också utlösa negativa reaktioner från andra personer och göra att han eller hon får svårigheter att skapa varaktiga positiva relationer (med personer utan normbrytande beteende). Därmed blir umgänge med andra människor som också har beteenden och attityder åt ett trotsigt och normbrytande håll ett alternativ, något som i sin tur också är riskfaktorer för normbrytande beteende (se Problematiska kamratrelationer). Mobbningsproblematik är relaterat till normbrytande beteende, där unga med normbrytande beteende oftare är såväl de som utsätter andra för mobbning men också oftare själva är utsatta. Unga med normbrytande beteende är också oftare själva utsatta för andras våld. Normbrytande beteende kan även bidra till en bristfällig relation mellan föräldrarna och den unge och kan utlösa negativa beteenden och uppfostringsstrategier hos föräldrarna som i sin tur är riskfaktorer för normbrytande beteende (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen och Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

När normbrytande beteende eller aggressivitet leder till omfattande problem och försämrad funktion kan det vara en indikation på att individen uppfyller kriterierna för någon av diagnoserna *intermittent explosivitet*, *uppförandestörning* (Conduct Disorder; CD) eller *dysforiskt syndrom* (se American Psychiatric Association, 2013, 2014).

Alkohol- eller droganvändning

Andrews m.fl., 2006; Assink m.fl., 2015; Cottle m.fl., 2001; Curcio m.fl., 2013; Derzon, 2001; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber, 1990; Loeber & Farrington, 2000; O'Brien m.fl., 2013
--

Definition: *Använder alkohol i berusande syfte eller använder andra droger.*

Vi vet med säkerhet att alkohol- och droganvändning har en koppling till normbrytande beteende. I vilken riktning sambanden mellan alkohol eller andra droger och normbrytande beteende går är dock omtvistat. De flesta studier pekar på att normbrytande beteende föregår problem med alkohol och andra droger. Men det finns också belägg, om än betydligt färre, för att den omvända relationen kan förekomma, det vill säga att bruk av alkohol och droger kommer före normbrytande beteende. Det finns till och med vissa belägg för att relationen kan vara dubbelriktad, alltså att alkohol- och droganvändning och normbrytande beteende påverkar varandra. Ytterligare en möjlighet är att sambandet mellan droganvändning och normbrytande beteende beror på att de båda beteendena delvis har samma underliggande orsaker och riskfaktorer. Alkohol- och droganvändning och missbruk är relaterat till en högre risk för återfall i kriminalitet.

Alkohol och andra droger kan i situationen göra att personen blir mindre hämmad (impulsiviteten ökar), uppmärksamhetsförmågan och vad som uppmärksammas förändras, och omdömet försämras vilket kan leda till ökad risk för normbrytande beteende. Om alkohol- eller droganvändningen blir frekvent och problematisk så kan den också öka risken för normbrytande beteende genom att på längre sikt öka risken för andra riskfaktorer för normbrytande beteende såsom negativa kamratrelationer (se Problematiska kamratrelationer)

och dåliga skolprestationer (se Bristfälliga språkliga förmågor eller skolprestationer). Bruk och missbruk av alkohol och andra droger kan också bidra till en bristfällig relation mellan föräldrarna och den unge och kan utlösa negativa beteenden och uppfostringsstrategier hos föräldrarna som i sin tur är riskfaktorer för normbrytande beteende (se Svårigheter i föräldrabarnrelationen och Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

Alkohol- och droganvändning som leder till omfattande problem och försämrad funktion omfattas av de psykiatriska diagnoserna i kategorin *substansrelaterade syndrom och beroendesyndrom* (se American Psychiatric Association, 2013, 2014).

Problematiska kamratrelationer

Andrews m.fl., 2006; Assink m.fl., 2015; Cottle m.fl., 2001; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Labella & Masten, 2018; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber, 1990; Loeber & Farrington, 2000; Loeber m.fl., 2006; Murray m.fl., 2010; O'Brien m.fl., 2013

Definition: Har svårt att behålla eller är inte intresserad av relationer med kamrater med positiva beteenden och attityder. Umgås med kamrater som har normbrytande beteende eller attityder, eller som använder alkohol eller andra droger.

Unga med problematiska kamratrelationer kan uppleva problem av två olika slag: dels att de inte accepteras av eller vill umgås med prosociala kamrater, och dels att de föredrar eller är utlämnade till umgänge med antisociala kamrater. Att ha kamrater som begår brott är också relaterat till ökad risk för återfall i brott. Prosociala kamratgrupper som utgörs av unga utan normbrytande beteende tenderar att utesluta eller stöta bort (rejektera) unga med normbrytande beteende ur sin gemenskap. Detta kan göra att den unge inte lär sig att samspela med andra, eftersom uteslutningen från de positiva kamraterna gör att han eller hon går miste om den lärandeprocess i positiv socialisation som ett prosocialt umgänge kan bidra till. Unga med normbrytande beteende väljer ofta istället att umgås med andra unga med normbrytande beteende. Detta kan i sin tur leda till att den unge lär sig och blir motiverad att uttrycka fler normbrytande beteenden. Ju äldre den unge blir, desto starkare är sambandet generellt mellan det egna och kamraternas normbrytande beteende.

Unga som inte har förmågan eller intresset att umgås med prosociala unga får mindre positiva influenser. Detta kan öka risken för negativa influenser, mindre god socialisering och normbrytande beteende. Unga som umgås med andra unga med normbrytande beteende och attityder kan löpa ökad risk för normbrytande beteende.

Riskfaktorer i familjen av mer direkt och föränderlig karaktär

Föräldrarnas egna svårigheter

Andershed & Andershed, 2015; Assink m.fl., 2015; Braga m.fl., 2017; Connell & Goodman, 2002; Curcio m.fl., 2013; Daniel m.fl., 2010; Derzon, 2010; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Holt m.fl., 2008; Jolliffe m.fl., 2017; Kitzmann m.fl., 2003; Labella & Masten, 2018; Leschied m.fl., 2008; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber, 1990; Loeber & Dishion, 1983; Loeber & Farrington, 2000; Loeber m.fl., 2006; Murray m.fl., 2010, 2012; O'Brien m.fl., 2013; Petrosino m.fl., 2009
--

Definition: Föräldrarna har ekonomiska svårigheter och låg utbildningsnivå. Föräldrarna lider av psykisk ohälsa eller är nedstämda, ledsna, deprimerade. Föräldrarna konsumerar ofta och mycket alkohol eller andra droger eller har ett kriminellt beteende. Föräldrarnas relation karaktäriseras av konflikter och våld.

Sambandet mellan föräldrars bristfälliga ekonomi och normbrytande beteende hos den unge verkar vara något mer indirekt än direkt. Detta kan exempelvis yttra sig genom att de

bristfälliga ekonomiska resurserna kan bidra till eller hänga ihop med stress, arbetslöshet, bristande föräldraskap och problem i vardagen på grund av begränsningar i såväl sociala som emotionella resurser. Detta kan i sin tur öka risken för normbrytande beteende hos den unge.

Föräldrars psykiska ohälsa hänger samman med en ökad risk för normbrytande beteende hos den unge. Då föräldrar är nedstämda eller deprimerade finns en risk att depressionen stör samspelet mellan dem och deras barn. Deprimerade föräldrar tenderar att bli mindre emotionellt tillgängliga, mer inkonsekventa och lättretliga, hårda och rejekterande (dvs. stöter bort eller inte känslomässigt tar till sig barnet), inte orka engagera sig i den unges aktiviteter, och brista i tillsyn och övervakning av den unge (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen samt Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier). Det finns visst stöd för att sambandet mellan föräldrars depression och den unges normbrytande beteende är dubbelriktat. Det innebär att depression hos föräldrarna kan öka risken för en utveckling av normbrytande beteende hos den unge, men också att normbrytande beteende hos den unge kan påverka graden av depression hos föräldrarna.

Sambandet mellan föräldrars missbruk och den unges normbrytande beteende tycks delvis vara indirekt snarare än direkt. Detta innebär att föräldrars missbruk för med sig andra negativa konsekvenser som leder till normbrytande beteende hos den unge, snarare än att missbruket har en direkt inverkan på den unges beteende. När någon av föräldrarna missbrukar alkohol eller andra droger kan den unge påverkas negativt på flera olika sätt. För det första finns de omedelbara riskerna för fosterskador om modern missbrukat under graviditeten, vilka kan påverka den unges känslomässiga och tankemässiga (kognitiva) funktion negativt. Det i sin tur kan öka risken för normbrytande beteende (se Trotsighet, ilska eller oräddhet). För det andra finns risk för störningar i familjens vardagliga funktion, att den unge ska utsättas för och bevittna vanvård och övergrepp i familjen, samt andra problem hos föräldrarna såsom kriminalitet och depression. Dessa faktorer kan också öka risken för normbrytande beteende hos den unge. Det är alltså sannolikt inte så att det är föräldrarnas eller föräldrarnas missbruk *i sig* som leder till mer negativ anpassning hos den unge, utan snarare de negativa konsekvenser som missbruket för med sig.

Om modern och fadern uppvisar normbrytande, kriminellt beteende verkar det vara relaterat till ungas normbrytande beteende. Sambandet mellan föräldrars och barns normbrytande beteende verkar dock påverkas av graden av negativa uppfostringsmetoder. Detta innebär att överföringen av normbrytande beteende från en generation till en annan ofta åtminstone delvis kan förklaras av en mer negativ föräldra-barnrelation och föräldrars användning av mindre effektiva uppfostringsmetoder. Det i sin tur innebär förhöjd risk för normbrytande beteende hos den unge (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen samt Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier). Denna överföring av normbrytande beteende från en generation till en annan kan sannolikt också bero på en genetiskt överförd sårbarhet för riskfaktorer som i sin tur ökar risken för normbrytande beteende.

Om barnet bevittnar våld i hemmet ökar det både risken för normbrytande beteende och risken för återfall i kriminalitet hos den unge. Risken för normbrytande är också större om barnet blir försummat och om föräldrar eller vårdnadshavare har konflikter sinsemellan. Detta kan potentiellt påverka den unge på flera olika sätt, exempelvis barnets känsla av trygghet i hemmet, föräldrarnas samspel med barnet, och barnets möjlighet att lära sig konstruktiv problemlösning (se Negativa problemlösningar, tolkningar eller attityder, Svårigheter i föräldra-barnrelationen, Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

Svårigheter i föräldra-barnrelationen

Andershed & Andershed, 2015; Andrews m.fl., 2006; Assink m.fl., 2015; Braga m.fl., 2017; Cottle m.fl., 2001; Curcio m.fl., 2013; Derzon, 2010; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Fearon m.fl., 2010; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Hoeve m.fl., 2009; Jolliffe m.fl., 2017; Kitzmann m.fl., 2003; Labella & Masten, 2018; Leschied m.fl., 2008; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber, 1990; Loeber & Farrington, 2000; Loeber m.fl., 2006; Maas m.fl., 2008; Murray m.fl., 2010; O'Brien m.fl., 2013; Petrosino m.fl., 2009; Savage, 2014

Definition: Föräldrarna är osams med eller är inte engagerade i den unge. De har svårt att visa kärlek och ömhet eller har svårt att acceptera och känslomässigt ta till sig den unge. De utsätter barnet för försummelse, fysiska eller sexuella övergrepp.

Föräldrar spelar en viktig roll i sina barns liv. En god, kärleksfull och accepterande relation mellan föräldrar och barn är positivt för barns utveckling i stort. När relationen istället karaktäriseras av konflikter, våld, försummelse, och brist på värme, ömhet, stöd och intresse, utgör den en av de starkaste riskfaktorerna för normbrytande beteende i unga år.

Unga med normbrytande beteende har ofta ett mindre positivt samspel med sina föräldrar. Om barnet utsätts för övergrepp är risken för normbrytande beteende högre. Konflikter mellan föräldrar och barn är också relaterat till högre grad av normbrytande beteende, men i vilken riktning sambandet går är inte entydigt. Det kan både handla om att konflikter leder till normbrytande beteende, och att normbrytande beteende leder till ökade konflikter. Om föräldrarna brister i engagemang, det vill säga inte involverar sig i eller intresserar sig för den unge och vad som händer i hans eller hennes liv, varken i skolan eller på fritiden, är detta också en central riskfaktor för normbrytande beteende. Unga som växer upp med föräldrar som inte visar kärlek, värme, tillgivenhet och ömhet, och som inte accepterar den unge som den person han eller hon är, löper större risk än andra unga att utveckla normbrytande beteende. Att föräldrar inte visar ömhet och acceptans gentemot den unge utan är mer rejekterande kan bland annat komma av att de reagerar på ett ineffektivt sätt gentemot barnet på vad som är normala förändringar i barnets utveckling. Det kan exempelvis vara en tillfälligt ökad frekvens av uttryck för ilska och fysisk aggressivitet hos barnet, som är mycket vanligt bland barn i 2- och 3-årsåldern.

Relationen mellan föräldrar och barn beskrivs ofta i termer av *anknytning* (attachment), som brukar definieras som barnets band till föräldrarna och känsla av säkerhet i den relationen. Om barnet har en otrygg anknytning till föräldrarna innebär det ökad risk för normbrytande beteende bland barn. Otrygg anknytning kan bidra till konflikter och att en ond, tvingande cirkel startar mellan föräldrarna och barnet, vilket gör att negativa beteenden dem emellan ökar. Detta gör det också svårare för föräldrar att konsekvent visa ömhet och acceptans. En konfliktfylld relation kan också bidra till att utlösa negativa beteenden och uppfostringsstrategier hos föräldrarna, vilket i sin tur är riskfaktorer för normbrytande beteende (se nästa avsnitt, Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier).

Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier

Andershed & Andershed, 2015; Andrews m.fl., 2006; Braga m.fl., 2017; Derzon, 2010; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2010; Farrington & Welsh, 2007; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Hoeve m.fl., 2009; Jolliffe m.fl., 2017; Labella & Masten, 2018; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber, 1990; Loeber & Dishion, 1983; Loeber & Farrington, 2000; Loeber m.fl., 2006; Murray m.fl., 2010; Patterson, 1982; Patterson m.fl., 1992

Definition: Föräldrarna har inte tydligt fördömande attityder mot icke-önskvärda beteenden eller har liten kännedom om den unges beteenden och förehavanden. De har svårt att vara konsekventa i sina reaktioner på den unges beteenden eller använder sig av hårda uppfostringsmetoder eller våld.

Hur föräldrar betar sig och vilka attityder de har gentemot sitt barn, och vilka regler som gäller i familjen påverkar den unges beteende. Unga, vars föräldrar inte är tydliga gentemot den unge gällande sina attityder mot normbrytande beteende och droger och kanske till och med uppmuntrar till normbrytande beteende eller till användning av droger, löper högre risk för normbrytande beteende och missbruk. Den unges normbrytande beteende och användning av alkohol eller andra droger kan i sin tur öka risken för normbrytande beteende (se Normbrytande beteende och Alkohol- eller droganvändning).

Att föräldrar har bristande vetskap och kunskap om den unges förehavanden – t.ex. var den unge är och vad han eller hon gör och vilka han eller hon umgås med – är relaterat till normbrytande beteende. Man tänker sig att man har svårt att skapa ett familjeklimat som uppmuntrar till att familjemedlemmarna delar med sig av vad som händer dem i deras dagliga liv, eller till att utveckla ett mönster av övervakning och kontroll från föräldrarnas sida (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen). Den riskfaktor som utgörs av föräldrars bristande kunskap om den unge och dennes förehavanden, och hur föräldrarna reagerar på den information de får om den unge, ökar generellt i betydelse med den unges stigande ålder.

När föräldrar tenderar att vara mer inkonsekventa och hårdare i sin disciplin verkar detta ha särskilt allvarliga effekter på yngre barns normbrytande beteende. Man tänker sig att föräldrarnas inkonsekventa beteende gör det svårt för barnet att tolka det budskap som föräldrarna försöker att förmedla. Istället för att främja positiv utveckling kan föräldrarna av misstag förstärka barnets negativa beteendemönster (se Trotsighet, ilska eller oräddhet och Negativa problemlösningar, tolkningar eller attityder). Hårda och tuffa metoder kan också göra att den unge fokuserar på beteendets konsekvenser istället för på de värderingar och budskap som föräldrarna försöker förmedla. Det verkar alltså som att inkonsekventa och hårda uppfostringsmetoder även kan innebära att den unge inte förstår eller lär sig vad som är rätt och fel, och därmed inte socialiseras på ett positivt sätt (se Svårigheter med medkänsla, skuld eller ånger och Negativa problemlösningar, tolkningar eller attityder). Att utsättas för våld och övergrepp kan också påverka såväl relationen till föräldrarna, som den unges syn på sig själv och dennes möjlighet att lära sig prosociala problemlösningsmetoder (se Svårigheter i föräldra-barnrelationen).

Föräldrar som kört fast i ett tvingande (coercive) samspel med sina barn använder mer sällan bestraffningar för mindre allvarliga negativa beteenden än andra föräldrar. De reagerar också ofta inkonsekvent genom att ibland ge med sig och ibland reagera kraftigt emot beteendet. Ett av de stora problemen med att unga lär sig ett tvingande sätt att samspela med andra är att de lär sig många effektiva men inte så önskvärda beteenden. Dessa beteenden kan visserligen ge ett omedelbart övertag över andra (t.ex. att vinna över andra barn i konkurrensen om en leksak) men kan i förlängningen leda till rejektion från prosociala kamrater som inte tolererar den unges aggressiva sätt att agera gentemot andra. Detta kan i sin tur leda till att den unge istället börjar umgås med andra unga med normbrytande beteende, vilket i sig är en riskfaktor i utvecklingen av normbrytande beteende (se Problematiska kamratrelationer).

Skyddsfaktorer hos den unge av mer direkt och föränderlig karaktär

På samma sätt som en identifiering och kartläggning av riskfaktorer är väsentligt i en bedömning av den unge, behöver en identifiering och kartläggning av skyddsfaktorer göras för den unge och hans eller hennes familj. Här följer en genomgång av de skyddsfaktorer som forskningen har identifierat som relevanta för normbrytande beteende och relaterade insatser.

Positiv skolanknytning och prestationer

Andershed & Andershed, 2015; Eriksson m.fl., 2011; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Labella & Masten, 2018; Loeber m.fl., 2006; Lösel & Farrington, 2012; Werner, 1993

Definition: Har en positiv anknytning till skolan och skolarbetet och trivs och tycker det är roligt med skolarbetet och trivs med skolkamrater och lärare. Presterar åtminstone genomsnittligt i alla ämnen i skolan.

Positiva förändringar i anknytning till skolan hos den unge har i flera studier och mycket konsekvent påvisats hänga ihop med en minskning i normbrytande beteende. Möjligen är skolanknytningen viktigare än själva skolprestationerna i att motverka utveckling av normbrytande beteende. En god anknytning till skolan och goda skolprestationer kan motverka negativ utveckling på kort och lång sikt. En god relation till skolan kan också öka chanserna till positiva umgängen med kamrater genom att den unge får möjlighet att träffa kamrater som också de har en positiv skolanknytning. Detta kan i sin tur utgöra ett skydd (se Positiva umgängen och aktiviteter). Goda skolprestationer kan vara en indikator på bättre kognitiva färdigheter såsom högre intelligens, god problemlösningsförmåga, förmåga att rikta sin uppmärksamhet och koncentrera sig, vilket alla är faktorer som forskningen identifierat som skyddsfaktorer.

Positiva förhållningssätt eller problemlösningar

Andershed & Andershed, 2015; Eriksson m.fl., 2011; Loeber m.fl., 2006; Lösel & Farrington, 2012; Werner, 1993

Definition: Är glad, hjälpsam, artig eller har positiva och konstruktiva sätt att lösa problem och stressade eller pressade situationer.

Positiva egenskaper och beteenden hos den unge gör att han eller hon kan hantera många olika situationer på ett konstruktivt, socialt positivt och icke-normbrytande sätt. Det kan ha goda konsekvenser för många områden i den unges liv. Det kan exempelvis öka chanserna till positiva kamratumgängen och positiv skolanknytning och skolprestationer som i sin tur även är skyddsfaktorer (se Positiv skolanknytning och prestationer samt Positiva umgängen och aktiviteter). Det kan också minska risken för ett negativt samspel med föräldrarna (se Föräldrarnas ork, engagemang eller stöd och Föräldrarnas positiva attityder och uppfostringsstrategier).

Positiva umgängen och aktiviteter

Eriksson m.fl., 2011; Farrington m.fl., 2012; Loeber m.fl., 2006; Lösel & Farrington, 2012

Definition: Har ett positivt och prosocialt umgänge och stöd. Deltar i regelbundna strukturerade aktiviteter eller ägnar större delen av sin fritid åt positiva och icke-normbrytande aktiviteter.

Mycket tyder på att den unges sociala umgänge kan påverka hans eller hennes beteende både på kort och på lång sikt. Prosocialt umgänge ökar alltså sannolikheten för ett prosocialt beteende hos den unge ifråga. Även typ av fritidsaktiviteter kan vara av vikt. Unga som deltar i vuxenledda och regelbundna aktiviteter löper mindre risk för normbrytande beteende än unga som inte gör det. Detta förklaras bland annat av att unga som deltar i regelbundna vuxenledda aktiviteter får positiva sociala influenser från kamraterna och de vuxna som leder verksamheten. Det är dock inte bara jämnåriga kamrater som kan agera som en buffert mot utveckling av normbrytande beteende. Ett gott socialt och emotionellt stöd från omgivningen,

oavsett om det rör sig om kamrater, grannar, lärare, eller mor- och farföräldrar, har påvisats kunna vara skyddande.

Den unges medvetenhet och motivation

Drieschner m.fl., 2004; Eriksson m.fl., 2011

Definition: *Är medveten och insiktsfull om det egna problembeteendet eller är motiverad och samarbetsvillig i bedömning och insatser.*

Medvetenhet om sin egen problematik kan vara av betydelse för att kunna bli motiverad till förändring. Motivation kan i sin tur vara viktigt för att kunna åstadkomma förändring i beteende.

Skyddsfaktorer i familjen av mer direkt och föränderlig karaktär

Föräldrarnas ork, engagemang eller stöd

Eriksson m.fl., 2011; Labella & Masten, 2018; Lösel & Farrington, 2012

Definition: *Föräldrarna har gott om tid och ork att engagera sig i, eller är allmänt intresserade av och engagerade i den unges liv. De har stöd från utomstående eller har förmåga att använda sig av de stödresurser som samhället har att erbjuda.*

Att föräldrarna har gott om tid och ork att engagera sig i, eller är allmänt intresserade och engagerade i den unges liv är sådant som i grunden kan krävas för att kunna skapa och upprätthålla en varm, trygg, kärleksfull och accepterande relation till sitt barn. Det lägger också grunden till att orka vara konsekvent gentemot den unge och att på effektiva sätt hantera och påverka den unges beteende i positiv riktning (se Föräldrarnas positiva attityder och uppfostringsstrategier). Att ha eller kunna inhämta stöd och hjälp från sitt sociala nätverk, samt att kunna använda sig av de stödresurser som samhället har att erbjuda, såsom bidragshjälp, sjukvård, etc., är viktigt för att familjen ska kunna få det stöd och den hjälp de har behov av på ett bra sätt.

Föräldrarnas positiva attityder och uppfostringsstrategier

Andershed & Andershed, 2015; Eriksson m.fl., 2011; Farrington m.fl., 2012; Hill, 2002; Labella & Masten, 2018; Loeber m.fl., 2006; Lösel & Farrington, 2012

Definition: *Föräldrarna är tydliga gentemot den unge i sina attityder mot normbrytande beteende och droger och uppmuntrar till positiva fritidsaktiviteter. De är mycket konsekventa i sina reaktioner på den unges beteenden. De känner till mycket om den unges liv och förhållanden.*

Hur föräldrarna beter sig och de attityder och regler som familjen har påverkar den unges beteende. Unga vars föräldrar är tydliga gentemot dem i sina restriktiva attityder till normbrytande beteende och droger löper mindre risk för normbrytande beteende och missbruk. Ett exempel på sådana attityder är att den unge inte ska dricka alkohol, och att föräldrarna istället uppmuntrar till positiva fritidsaktiviteter. Att föräldrar är konsekventa i sina reaktioner på den unges beteenden påverkar sannolikt den unges i positiv riktning. Detta innebär att de konsekvent reagerar positivt på den unges önskvärda beteenden och negativt på hans eller hennes icke-önskvärda beteenden. Man vet att konsekvent belöning eller förstärkning av ett visst beteende ökar sannolikheten för detta beteende i framtiden, och också att negativa reaktioner eller återkoppling på ett visst beteende minskar sannolikheten för detta

beteende i framtiden, även om positiva reaktioner på beteenden kan vara ett mer effektivt sätt att åstadkomma beteendeförändringar. Att föräldrarna känner till mycket om den unges liv och förehavanden har också påvisats ha ett samband med lägre grad av normbrytande beteende hos den unge. Detta samband kan antagligen åtminstone delvis förklaras av att de processer som kan förklara varför föräldrarna har en hög grad av vetskap om den unge, *i sig själva* kan bidra positivt till den unges beteendeutveckling. Exempelvis kan en god och tillitsfull relation mellan den unge och föräldrarna göra att den unge spontant vill berätta om sina förehavanden för föräldrarna (se Föräldrarnas ork, engagemang eller stöd).

Föräldrarnas medvetenhet och motivation

Drieschner m.fl., 2004; Miller & Prinz, 2003; Nock & Photos, 2006

Definition: Föräldrarna är medvetna eller insiktsfulla och reflekterande om den unges problematik och eventuell egen problematik som kan påverka den unges beteende. De är motiverade och samarbetsvilliga i bedömning och insatser.

Medvetenhet om sin egen och/eller den unges problematik kan vara av betydelse för att kunna bli motiverad till förändring. Motivation kan i sin tur vara viktigt för att kunna åstadkomma förändring i beteende.

Risk- och skyddsfaktorer hos den unge och i familjen av mer indirekt eller oföränderlig karaktär

De faktorer som tas upp i detta avsnitt är evidensbaserade risk- och skyddsfaktorer som är väsentliga att identifiera, kartlägga och ta med i beräkningen när man beslutar om insatser och påföljd. Sannolikt är dessa faktorer dock svåra att hantera i en relativt tidsbegränsad insats. De är distala, det vill säga troligtvis indirekt relaterade till normbrytande beteende, eller så är de statiska, det vill säga de går inte att förändra. Detta innebär att de har en koppling till normbrytande beteende, men inte på ett sådant sätt att de *i sig* har en direkt effekt på beteendet. Ett exempel på en distal riskfaktor, som vi tar upp i detta avsnitt, är föräldrarnas utbildningsnivå. Det är inte sannolikt att mammas eller pappas utbildningsnivå *i sig* påverkar den unges normbrytande beteende. Däremot kan utbildningsnivå potentiellt påverka föräldrarnas sätt att bete sig gentemot den unge, och/eller vilka ekonomiska förutsättningar familjen har. Dessa är i sin tur faktorer som kan påverka den unges normbrytande beteende på ett mer direkt sätt, genom de mekanismer vi har beskrivit ovan.

Könstillhörighet

Som vi tidigare redogjort för (se t.ex. Brottsförebyggande rådet, 2018; Hill, 2002; Hubbard & Pratt, 2002; Keenan m.fl., 1999; Lipsey & Derzon, 1998) är det vanligare att pojkar uttrycker normbrytande beteende än att flickor gör det. Att vara pojke är med andra ord per definition en riskfaktor för normbrytande beteende, medan det på motsvarande sätt i detta sammanhang är skyddande att vara flicka.

Trots att könsskillnaderna vad gäller benägenheten att begå brott verkar vara både markanta och stabila över tid, så har det visat sig att samma slags riskfaktorer för normbrytande beteende som har identifierats för pojkar och män i stor utsträckning också innebär risk för flickor och kvinnor, med ett fåtal undantag (Fagan m.fl., 2007; Moffitt m.fl., 2001; Wong m.fl., 2013). Exempelvis har man i en studie sett att pojkar oftare uppvisar riskfaktorer i termer av neurobiologiska och neuropsykologiska avvikelser, underkontrollerat temperament, hyperaktivitet och problematiska kamratrelationer (Moffitt m.fl., 2001). I en annan studie att flickor med normbrytande oftare exponerats för förlossningskomplikationer

och föräldrars brist på positiva uppfostringsmetoder, uppvisar tidigt utagerande beteende (ADHD, ODD, CD) och låg grad av ångest (Wong m.fl., 2013).

På samma sätt har man kunnat se att skyddsfaktorerna är desamma oavsett om man är pojke eller flicka, med ett fåtal undantag (Fagan m.fl., 2007; Wong m.fl., 2013). En studie har visat att för pojkar verkar till exempel hög ångest och att bo med båda sina föräldrar vara skyddande, medan att inte utsättas för fysisk bestraffning är skyddande för flickor (Wong m.fl., 2013). Likheterna mellan pojkar och flickor är dock mångdubbelt fler än skillnaderna vad gäller vilka faktorer som är risk- respektive skyddsfaktorer för normbrytande beteende. Vad som däremot framkommer tydligare är skillnaden i exponering för risk, dvs. olikheter mellan pojkar och flickor i hur ofta en riskfaktor observeras, hur höga nivåerna av riskfaktorn är, och hur starkt den hänger samman med normbrytande beteende. Det verkar vara så att pojkar exponeras för fler och högre grad av riskfaktorer än vad flickor gör, även om skillnaden är inte alltid statistiskt säkerställd (Fagan m.fl., 2007; Moffitt m.fl., 2001; Wong m.fl., 2013), vilket kan förklara den observerade könsskillnaden i förekomst av normbrytande beteende (Moffitt m.fl., 2001). Pojkar verkar också vara känsligare för riskfaktorer, medan flickor är mer motståndskraftiga, dvs. uppvisar högre grad av resiliens (Newsome m.fl., 2016). Å andra sidan har man också visat att flickor som utvecklat allvarligt normbrytande beteende, även om de är färre än pojkarna, har en allvarligare symtombild, med högre grad av både internaliserade (t.ex. ångest, nedstämdhet) och externaliserade (t.ex. aggressivitet) problem än pojkar i samma situation (Docherty m.fl., 2016; Keenan m.fl., 1999; Wong m.fl., 2013).

Även om det finns vissa könsskillnader är likheterna större än skillnaderna (Hubbard & Pratt, 2002; Moffitt m.fl., 2001; Wong m.fl., 2013; Zahn m.fl., 2010). Sannolikt är mekanismerna bakom normbrytande beteende mycket likartade för pojkar och flickor. Därför är det väsentligt att inte låta förutfattade meningar om könstillhörighetens roll för risker och konsekvenser stå i vägen för en objektiv bedömning. Personen måste bedömas som en person med eller i riskzonen för allvarligt, ihållande normbrytande beteende, oberoende av sin könstillhörighet (se t.ex. Schwalbe, 2008; Scott & Brown, 2018).

Debutålder i normbrytande beteende

När en person utvecklar ett utpräglat normbrytande beteende redan under barndomen är risken relativt stor att beteendet stabiliseras och fortsätter över tid, jämfört med om det normbrytande beteendet debuterar senare, under ungdomsåren. Debut i normbrytande beteende i ungdomsåren innebär med andra ord en lägre grad av risk för fortsatt normbrytande beteende än debut i barndomen. Ju tidigare debut, desto större risk för ihållande och allvarlig problematik (se t.ex. Bonta m.fl., 1998; Cottle m.fl., 2001; Moffitt, 1993). Man gör också skillnad på individer som debuterar i normbrytande i barndomen och de som debuterar i ungdomsåren, då dessa betraktas som två undergrupper av unga med diagnosen Uppförandestörning (se avsnittet *Vad menas här med normbrytande beteende?*) (American Psychiatric Association, 2013; Moffitt, 1993; Silberg m.fl., 2015).

Det är dessutom en överrepresentation av psykosocial och psykologisk anpassningsproblematik i ungdomsåren i vuxen ålder bland dem vars normbrytande beteende debuterat i barndomen. Detta innebär dock inte att normbrytande beteende som debuterar i ungdomsåren bör negligeras eller avfärdas som en engångsföreteelse, utan även här finns en ökad risk för fortsatt och utbredd problematik (Bevilacqua m.fl., 2018). Det finns med andra ord goda skäl att i en bedömning uppmärksamma debutålder och sätta in förebyggande och behandlande insatser till personer som uppvisar ett normbrytande beteende redan i barndomen. I en bedömning bör hänsyn tas till *mönster* av risk, där normbrytande beteende utgör en väsentlig del av mönstret, oavsett debutålder.

Utländsk bakgrund

Personer med utländsk bakgrund är överrepresenterade i den svenska brottsstatistiken (Brottsförebyggande rådet, 2005; Kardell, 2011). Forskning som undersökt betydelsen av utländsk bakgrund, minoritetsstatus och etnicitet för normbrytande beteende ger dock ingen entydig bild. Vissa studier visar inte på några skillnader mellan personer med olika härkomst (t.ex. Assink m.fl., 2015), medan andra pekar på att det är vanligare med normbrytande beteende och återfall i kriminalitet hos personer med utländsk bakgrund eller etniskt minoritetsursprung (t.ex. Cottle m.fl., 2001; Hällsten m.fl., 2013; Lipsey & Derzon, 1998), och ytterligare andra studier visar att personer i vissa etniska minoriteter löper *mindre* risk för normbrytande beteende än personer med sitt ursprung i den etniska majoriteten i det aktuella landet (se t.ex. Cottle m.fl., 2001; Hällsten m.fl., 2013; Reid m.fl., 2005).

Trots den statistiska överrepresentationen finns inga teoretiskt övertygande eller starka argument för att härkomst, i sig, påverkar huruvida en person utvecklar normbrytande beteende eller inte. Däremot vet vi att utsatthet för rasism, känsla av utanförskap och negativa känslor kring sin etniska identitet är riskfaktorer för normbrytande beteende (Hawkins m.fl., 1998; O'Brien m.fl., 2013; Rivas-Drake m.fl., 2014). Det är också sannolikt att etniska minoritetsgrupper, flyktingar och invandrare i högre grad upplever och exponeras för faktorer som i sin tur innebär risk för att utveckla normbrytande beteende, exempelvis låg socioekonomisk status, negativa bostadsområdesförhållanden, tidigare exponering för trauma, och så vidare (se t.ex. Hällsten m.fl., 2013). Denna högre grad av exponering för riskfaktorer skulle med andra ord kunna förklara varför kriminalitet ofta är överrepresenterat bland personer med utländsk bakgrund eller utsatta etniska grupper.

Fysiologi och neuropsykologi

Neuropsykologiska brister och problem, som kan vara antingen medfödda och ett resultat av påverkan under fosterstadium eller förlossning, eller förvärvade (t.ex. olyckshändelser som lett till hjärnskador), påverkar många olika aspekter av beteende (t.ex. Andershed & Andershed, 2015; Bhutta m.fl., 2002; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Labella & Masten, 2018; Leschied et al., 2008; Loeber & Farrington, 2000; Loeber m.fl., 2006). Brister i nervsystemets eller hjärnans funktion kan ta sig uttryck i problem med exempelvis språkutveckling, intelligens, impulsivitet, uppmärksamhet, underkontroll och hyperaktivitet. Dessa problem är i sin tur relaterade till normbrytande beteende (t.ex. Assink m.fl., 2015).

För flickor är tidig pubertetsutveckling en riskfaktor för normbrytande beteende, åtminstone i ungdomsåren (se t.ex. Dimler & Natsuaki, 2015; Loeber m.fl., 2006). Man tror att detta kan bero på att flickor med tidig pubertet i högre utsträckning än andra flickor känner och beter sig som om de vore äldre än vad de faktiskt är, vilket gör att de exponeras för och uttrycker mer avancerade sociala beteenden (t.ex. alkoholanvändning, sexuell aktivitet, umgänge med äldre kamrater och strävan efter autonomi) än vad som är lämpligt för deras biologiska ålder. Man har också sett att kopplingen mellan tidig pubertetsutveckling och normbrytande beteende förstärks av t.ex. konflikter i familjen och hårda uppfostringsmetoder. Det finns dock studier som pekar på att risken för normbrytande beteende inte håller i sig upp i vuxen ålder för flickor med tidig pubertetsmognad (Loeber, 1990; Skoog & Stattin, 2014; Stattin & Magnusson, 1990).

Familjestruktur och demografi

Konflikter mellan föräldrarna och separationer som leder till att den unge inte får möjlighet att växa upp med båda sina föräldrar är relaterat till normbrytande beteende hos den unge (t.ex. Andershed & Andershed, 2015; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Hawkins m.fl., 1998; Jolliffe m.fl., 2017; Leschied m.fl., 2008; Lipsey &

Derzon, 1998; Murray m.fl., 2010; Petrosino m.fl., 2009; Pratt & Cullen, 2005). Här tycks det som om konflikterna är den faktor som förklarar sambandet, snarare än själva separationen. Det är med andra ord inte så att det med automatik är bättre för den unge att föräldrarna håller ihop trots konflikter, i synnerhet inte om föräldrarna har egna problem med normbrytande beteende eller kriminalitet. Det är inte heller självklart att konflikter och separation orsakar normbrytande beteende. Den unges normbrytande beteende kan också påverka föräldrarnas relation till varandra. En av följderna av en separation, ensamstående föräldraskap, kan också öka risken för normbrytande beteende hos den unge (Andershed & Andershed, 2015, Cottle m.fl., 2001; Loeber m.fl., 2006). Sannolikt beror detta på faktorer som är en konsekvens av eller hänger samman med att vara ensamstående, exempelvis dålig ekonomi, mental ohälsa och lägre livstillfredsställelse.

Familjens socioekonomiska status (SES), vilket ofta i forskningen mäts som föräldrarnas utbildningsnivå och ekonomi, är kopplat till normbrytande beteende hos den unge (Andershed & Andershed, 2015; Cottle m.fl., 2001; Curcio m.fl., 2013; Derzon, 2010; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Hawkins m.fl., 1998; Hill, 2002; Jolliffe m.fl., 2017; Leschied m.fl., 2008; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber & Dishion, 1983; Loeber m.fl., 2006; Murray m.fl., 2010; Petrosino m.fl., 2009; Pratt & Cullen, 2005). Ju lägre SES, desto högre risk för normbrytande beteende. Låg SES hänger samman med arbetslöshet, bristande sociala och emotionella resurser och problem i föräldraskapet, vilket sannolikt är förklaringen till kopplingen mellan SES och normbrytande beteende. På motsvarande sätt utgör hög SES en buffert mot normbrytande beteende, där tumregeln är ju högre SES desto lägre risk för normbrytande beteende.

Att växa upp under bristfälliga bostadsförhållanden vad gäller trångboddhet och bostadsområdesförhållanden utgör också en riskfaktor för normbrytande beteende. Forskning tyder på att trångboddhet, vilket ofta hänger samman med stor familjestorlek, är en riskfaktor för normbrytande beteende, troligtvis därför att det ökar risken för irritation och konflikter. (Andershed & Andershed, 2015; Farrington, 2005; Farrington m.fl., 2012; Farrington & Welsh, 2007; Jolliffe m.fl., 2017; Lipsey & Derzon, 1998; Loeber & Dishion, 1983; Loeber & Farrington, 2000). När det gäller bostadsområdet, så har man sett att risken för normbrytande beteende är större bland unga som exponeras för våld och kriminalitet i sitt närområde. Detsamma gäller för unga som växer upp i ett missgynnade bostadsområde där samhällsservicen inte är lika god och där det sociala nätverket och den sociala kontrollen brister (Curcio m.fl., 2013; Curtis m.fl., 2013; Farrington & Welsh, 2007; Fowler m.fl., 2009; O'Brien m.fl., 2013).

Tabell 2. *Sammanfattning av forskningsbaserade risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende hos unga.*

Direkta (proximala) och föränderliga (dynamiska) riskfaktorer	
Den unge	Familjen
Trotsighet, ilska eller oräddhet	Föräldrarnas egna svårigheter
Överaktivitet, impulsivitet eller koncentrationssvårigheter	Svårigheter i föräldra-barnrelationen
Svårigheter med medkänsla, skuld eller ånger	Föräldrarnas svårigheter med uppfostringsstrategier
Bristfälliga språkliga förmågor eller skolprestationer	
Negativa problemlösningar, tolkningar eller attityder	
Nedstämdhet eller självskadande beteende	
Normbrytande beteende	
Alkohol- eller droganvändning	
Problematiska kamratrelationer	
Direkta (proximala) och föränderliga (dynamiska) skyddsfaktorer	
Den unge	Familjen
Positiv skolanknytning och prestationer	Föräldrarnas ork, engagemang eller stöd
Positiva förhållningssätt eller problemlösningar	Föräldrarnas positiva attityder och uppfostringsstrategier
Positiva umgängen och aktiviteter	Föräldrarnas medvetenhet och motivation
Den unges medvetenhet och motivation	
Indirekta (distala) och oföränderliga (statiska) risk- och skyddsfaktorer	
Den unges könstillhörighet	
Debutålder i normbrytande beteende	
Utländsk bakgrund	
Fysiologi och neuropsykologi	
Familjestruktur och demografi	

IV. Bedömning av risk- och skyddsfaktorer

Hur använda evidensbaserad kunskap om risk- och skyddsfaktorer i en bedömning?

Forskning om risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende kan tala om för oss vilka faktorer som på gruppnivå visat sig vara mest relevanta när man vill förstå och förklara detta komplexa beteende. Att kunskapen gäller generellt, det vill säga för en grupp personer med normbrytande beteende, betyder inte att den med nödvändighet gäller specifikt, för den enskilde. Detta innebär att trots att vi vet att personer med normbrytande beteende ofta uppvisar högre grad av vissa riskfaktorer och lägre grad av andra skyddsfaktorer, behöver så inte vara fallet för den specifika personen som är aktuell för bedömning. Man behöver med andra ord vara försiktig och noggrann i sin tillämpning av denna kunskap. På individnivå är en enskild bedömning *alltid* nödvändig. Då kan man kartlägga de specifika risk- och skyddsfaktorerna hos den unge och hans eller hennes familj, både huruvida de finns och i vilken grad de kan observeras. Den individuella bedömningen får sedan ligga till grund för beslut om individualiserade insatser.

En bedömning kan av tidsmässiga och ekonomiska skäl inte täcka alla potentiella risk- och skyddsfaktorer. Ett urval av de mest relevanta faktorerna behöver alltså göras. Detta urval av faktorer bör i grunden vila på forskning om vilka faktorer som identifierats som risk- och skyddsfaktorer. Fokus bör också primärt vara på mer direkta (proximala) och potentiellt föränderliga (dynamiska) faktorer, snarare än mer indirekta eller oföränderliga. Det urval av risk- och skyddsfaktorer som presenteras här (se *III. Risk- och skyddsfaktorer i praktiken*) är de faktorer som har robust stöd i forskningen. De är alltså de faktorer som mest konsekvent har visat sig vara relevanta för att förstå och förklara normbrytande beteende bland unga, och som är relevanta för insatser för att förebygga och behandla normbrytande beteende. Samtliga dessa faktorer bör finnas med i en bedömning av risk och skydd för unga med normbrytande beteende. Det kan också finnas andra omständigheter eller processer som är relevanta i det individuella fallet. Dessa bör inte uteslutas från bedömningen, utan ska betraktas som ett viktigt komplement för att förstå den unges situation och vad som påverkar hans eller hennes normbrytande beteende.

Det kan finnas fall där den unge ännu inte utvecklat normbrytande beteende men befinner sig i riskzonen för en negativ utveckling. Då bör en relevant bedömning primärt identifiera de faktorer eller processer som kan tänkas vara initierande, det vill säga faktorer som kan bidra till att problembeteende börjar att utvecklas, och ha en mer direkt koppling till normbrytande beteende. Man bör också försöka identifiera faktorer som potentiellt är föränderliga.

I de fall där den unge redan utvecklat normbrytande beteende bör en relevant bedömning identifiera de kriminogena risk- och skyddsfaktorer som är potentiellt föränderliga, det vill säga de processer eller faktorer som upprätthåller det normbrytande beteendet.

Med utgångspunkt i det sammantagna mönstret av risker och skydd (den individuella profilen av risk- och skyddsfaktorer) kan man sedan rikta insatser för att minska identifierade riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer. För att bedöma risken för (fortsatt) normbrytande beteende och följaktligen om behov av insatser finns används den generella kunskap som finns från forskningen. Sådan kunskap kan exempelvis vara att fler riskfaktorer innebär högre risk, att en riskfaktor kan innebära risk för andra riskfaktorer eller att riskfaktorer på olika nivåer innebär högre risk, etc. Bedömning av skyddsfaktorer är ett underutvecklat område, i jämförelse med bedömning av riskfaktorer (se t.ex. Dickens & O'Shea, 2018), vilket kanske gör det än viktigare att inkludera dem i både forskning och praktik.

Utifrån vad vi känner till om könsskillnader i risk och skyddsfaktorer, så finns det få skäl att göra olika bedömningar för pojkar och flickor. Det forskningen betonar är att även om

det finns mindre könsskillnader för vissa faktorer, så är det väsentligt att kartlägga dessa oavsett kön för att kunna inkludera eller exkludera dem i sin analys inför insatser, utifrån den specifika individens behov (se t.ex. Pusch & Holtfreter, 2018; Scott & Brown, 2018; se dock även Brogan m.fl., 2015).

Principerna om risk, behov och mottaglighet

En kartläggning och bedömning av relevanta risk- och skyddsfaktorer syftar till att skapa ett underlag för beslut om insats för den unge. Forskning har visat att när insatser följer de så kallade risk-, behovs- och mottaglighetsprinciperna (Risk-Need-Responsivity, RNR) blir resultatet ofta bättre (Andrews m.fl., 1990; Dowden & Andrews, 1999, 2002, 2003). Dessa principer handlar i mångt och mycket om hur man kan använda den information om risk- och skyddsfaktorer som framkommit i en kartläggning och bedömning.

Riskprincipen innebär att insatsens omfattning avgörs av den unges risknivå (Andrews m.fl., 1990). Det betyder att insatsens längd, mängd och intensitet ska anpassas till huruvida den unge bedöms löpa hög eller låg risk för återfall i normbrytande beteende. Ju högre risk, desto mer omfattande ska insatsen vara (se t.ex., Lipsey, 2009). Bedöms risken vara låg, kanske det inte krävs någon insats alls, eller endast en insats med begränsad omfattning (Andrews m.fl., 1990; Dowden & Andrews, 2002). De faktorer som framförallt lyfts fram i detta sammanhang är vad som brukar kallas ”the Central Eight”, uppdelade i två grupper av faktorer. Tidigare normbrytande beteende, antisocialt personlighetsmönster, normbrytande attityder och värderingar, och umgänge med normbrytande kamrater betraktas här som de fyra viktigaste faktorerna för att förutse återfall i kriminalitet. Faktorer som kan kopplas till familjen, skolan, fritiden och alkohol- och droganvändning ses visserligen som viktiga, men inte lika viktiga när man vill förutse framtida normbrytande beteende (Andrews & Bonta, 2010a). Även om de beskrivs på en mer aggregerad nivå överlappar dessa faktorer i det mesta de risk- och skyddsfaktorer vi finner stöd för i denna översikt av forskningen om normbrytande beteende bland unga.

Behovsprincipen innebär att insatsen ska fokusera på faktorer som är av vikt för den unges normbrytande beteende, och som också går att förändra (Andrews m.fl., 1990). I teori och forskning om risk, behov och mottaglighet brukar dessa faktorer kallas kriminogena, vilket innebär att de har med individens normbrytande beteende att göra och att de potentiellt kan påverkas genom en insats (Andrews & Bonta, 2010b), och motsvarar det vi i denna skrift kallar för dynamiska riskfaktorer. Forskning har visat att insatser som riktas mot kriminogena faktorer är mer effektiva än insatser som inte gör det, bland annat genom att risken för återfall minskar (Andrews m.fl., 1990; Dowden & Andrews, 1999, 2002, 2003; Lipsey, 2014).

Mottaglighetsprincipen kan handla om både generell och specifik mottaglighet. Generell mottaglighet innebär att fokus i insatser är på metoder och komponenter som man sedan tidigare vet är effektiva. Specifik mottaglighet betyder att insatsen ska passa både den unges unika problematik och dennes inlärningsstil, kapacitet och motivation (Andrews & Bonta, 2010b; Brogan m.fl. 2015). Insatser som består av relevanta komponenter och som används på rätt sätt, såväl utifrån implementeringsperspektiv (Lipsey, 2009) och utifrån vad som är bäst för den enskilda individen har visat sig vara mer effektiva (Andrews m.fl., 1990).

Vikten av struktur i bedömningsarbetet

För att bedöma förekomst och grad av evidensbaserade risk- och skyddsfaktorer är det lämpligt att använda ett strukturerat arbetssätt. Att ett arbetssätt är strukturerat innebär att det man bedömer är tydligt definierat och att bedömningen görs på ett strukturerat sätt, ofta i en viss sekvens. Bedömningen dokumenteras också på ett systematiskt, strukturerat och likformigt eller standardiserat sätt. Att två oberoende bedömare som bedömer samma person

kommer fram till samma sak (hög s.k. interbedömarreliabilitet) är grundläggande för alla utredande verksamheter. En av grundtankarna med struktur i bedömningsarbetet är att samtliga bedömare ska göra samma slags bedömning och, i bästa fall, dra ungefär samma slutsatser om risker, skydd och förslag till insatser.

Forskning visar att strukturerade bedömningar av risk för normbrytande beteende är mer träffsäkra än ostrukturerade (kliniska) bedömningar (Andrews m.fl., 2006; Hilterman m.fl., 2013). Att uppnå överensstämmelse mellan bedömare är dessutom enklare med strukturerad metodik än med ostrukturerad, där begrepp inte är tydligt nedskrivna och definierade. Olika bedömare kan då t.ex. mena olika saker med samma begrepp (Miller, 2001). En svensk studie har också visat att bedömare identifierar fler evidensbaserade både risk- och skyddsfaktorer när de använder ett strukturerat arbetssätt. Deras arbetsledare bedömer dessutom strukturerade bedömningar som mer relevanta än bedömningar där inget strukturerat arbetssätt utöver ramverket i BBiC har använts (Andershed & Andershed, 2016).

Bedömningens roll för val av insatser

Det finns klara belägg för att insatser (interventioner) som inriktas mot evidensbaserade risk- och skyddsfaktorer är mer effektiva än insatser som inte är fokuserade på detta sätt (Farrington & Welsh, 2005; Lilienfeld, 2007). I en så kallad riskfokuserad intervention (Farrington & Welsh, 2007) drar man konkret nytta av denna kunskap.

Den övergripande idén är enkel: Identifiera de viktigaste evidensbaserade riskfaktorerna för långvarigt normbrytande beteende och sätt in insatser som är utvecklade för att fokusera och motverka dessa riskfaktorer. Identifiera också de viktigaste evidensbaserade skyddsfaktorerna mot långvarigt normbrytande beteende och sätt in insatser som fokuserar på och kan stärka dessa faktorer (Farrington & Welsh, 2007).

Detta är relevant i ett bedömningssammanhang, därför att för att veta vilka faktorer som är av vikt för den unika individen i hans eller hennes miljö krävs en kartläggning av såväl risk- som skyddsfaktorer. Vi vet utifrån forskningen att unga med riskfaktorer både på individ- och på familjenivå löper större risk än unga med risker på endast en av dessa nivåer att utveckla allvarligt, ihållande normbrytande beteende. Därför behöver kartläggningen göras för såväl den unge som föräldrarna. Vi vet också att när det finns flera riskfaktorer samtidigt hos den unge eller i dennes omgivning är risken betydande för långvarigt normbrytande beteende. Kartläggningen behöver därför ta hänsyn till mönster av riskfaktorer. Därpå följande insatser bör fokusera på de personer som har en multipel riskbild, i synnerhet när riskerna är frekventa eller orsakar problem för den unge eller dennes omgivning. Vad gäller skyddsfaktorer krävs en kartläggning för att identifiera områden som i interventionen behöver stärkas för den unge och familjen.

Utifrån den kunskap som kartläggningen resulterar i kan sedan insatsen planeras med utgångspunkt i den unges unika risk- och skyddsprofil. Insatser inriktade på riskfaktorer bör syfta till att: (1) reducera styrka och frekvens i de egenskaper eller beteenden som riskfaktorn innebär. Egenskaperna eller beteendena ska inte leda till problem för barnet eller andra. (2) motverka att riskfaktorn leder till utveckling av andra riskfaktorer; samt att (3) motverka att riskfaktorn leder till utveckling av normbrytande beteende, vilket i sig också är en riskfaktor för fortsatt normbrytande beteende. Insatser bör fokusera på att påverka specifika faktorer som forskningen påvisat är risk- eller skyddsfaktorer för normbrytande beteende. De bör också fokusera direkt mot det normbrytande beteendet om sådant redan finns. Syftet med insatser inriktade på skyddsfaktorer bör vara att: (1) stärka de egenskaper eller beteenden som skyddsfaktorn innebär, både i styrka och frekvens; samt att (2) upprätthålla och understödja de skyddsfaktorer som redan är närvarande och utpräglade.

V. Sammanfattning och slutsatser

Det finns gott om forskning kring utveckling av normbrytande beteende hos barn och unga, och fältet växer alltjämt. Riskfaktorsforskningen dominerar fortfarande över forskning kring skyddsfaktorer, även om betydelsen av skyddsfaktorer och resilience blir allt tydligare. Det innebär å ena sidan att vi får allt djupare kunskap om betydelsen av enskilda risk- och skyddsfaktorer. Å andra sidan kan bilden av kunskapsläget uppfattas som fragmenterad, med studier som fokuserar på just enskilda fenomen snarare än helheten och möjligheten att applicera forskningsbaserad kunskap på en praktisk verklighet. Forskningen genomförs ofta i form av tvärsnittsstudier där man studerar ett fenomen vid ett enda tillfälle, eller retrospektiva studier där man tittar på vad som hänt tillbaka i tiden. Man tittar sällan på mönster eller kombinationer av faktorer, utan snarare enskilda faktorer, vilket lett till att vi har en lång lista över möjliga risk- och skyddsfaktorer men vet mindre om hur de hänger ihop med varandra. Vi har med andra ord kunnat identifiera de allra flesta bitarna i pusslet, men vi vet fortfarande inte tillräckligt mycket om hur de ska sitta ihop för att skapa en helhetsbild. Det är sannolikt också ett flertal olika pussel som behöver läggas. Det verkar också vara fallet att man i alltför liten utsträckning hittills i både teori och forskning tagit hänsyn till den ekvifinalitet som sannolikt finns vad gäller orsaker till normbrytande beteende.

Att skapa sig en förståelse för resultaten från forskning, som ofta bedrivs på gruppnivå, och hur dessa kan hanteras för en enskild individ i en bedömningsituation eller insats är en grannliga uppgift. Vi har här försökt ge en introduktion till forskning och kunskapsläge om risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende bland unga. Vi har även resonerat kring hur man i praktiken kan använda denna evidensbaserade kunskap vid bedömningar av unga med normbrytande beteende.

Det vi kan konstatera är att utvecklingen av normbrytande beteende bland unga ser olika ut för olika personer, både vad gäller orsakerna till att det normbrytande beteendet en gång startade och vad som gör att det upprätthålls. En effektiv bedömning med syfte att bidra till relevanta förslag på effektiva insatser måste därför vara helt och hållet individuell. Den bör fokusera på evidensbaserade riskfaktorer som potentiellt kan sätta igång ett normbrytande beteende eller som driver och upprätthåller ett redan existerande normbrytande beteende. Den bör också fokusera på de skyddsfaktorer som behöver stärkas hos varje enskild person och hans eller hennes familj. Bedömningen bör vara strukturerad, väldefinierad och i viss utsträckning standardiserad, då forskning visar att strukturerade bedömningar är mer tillförlitliga och träffsäkra i jämförelse med mer ostrukturerade bedömningar. I en väl utformad strukturerad bedömning finns också plats för de ”mjukare” faktorerna, där bedömaren får luta sig tillbaka på sin professionalitet i att avgöra vilka av dessa faktorer som är relevanta att ta hänsyn till.

Det finns inga goda argument för att *inte* använda ett strukturerat förfarande i sin bedömning av unga personer med eller i riskzonen för normbrytande beteende. Det handlar om rättssäkerhet och träffsäkerhet inom ett område där en bristfälligt genomförd bedömning kan få ödesdigra konsekvenser för den unge och hans eller hennes familj, likväl som för potentiella brottsoffer. Dessa unga personer behöver samhällets stöd och hjälp. Det i dagsläget bästa sättet att avgöra vilken typ av stöd och hjälp som kommer att reducera en persons problembild och hjälpa honom eller henne till ett bättre liv är en (tidig och) noggrant genomförd, professionell bedömning baserad på kunskap från beprövad erfarenhet och forskning.

Referenser

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington DC: American Psychiatric Publishing.
- American Psychiatric Association. (2014). *Mini-D 5: Diagnostiska kriterier enligt DSM-5*. Pilgrim Press.
- Andershed, A-K., & Andershed, H. (2013). En introduktion till longitudinell forskning och IDA-programmet. I A-K. Andershed & H. Andershed (Red.). *Att studera människors utveckling – Resultat från forskningsprogrammet IDA 1965-2013* (s. 19-32). Lund: Studentlitteratur.
- Andershed, A-K., & Andershed, H. (2015). Risk and protective factors among preschool children: Integrating research and practice. *Journal of Evidence-Informed Social Work, 12*, 412-424.
- Andershed, A-K., & Andershed, H. (2016). Improving evidence-based social work practice with youths exhibiting conduct problems through structured assessment. *European Journal of Social Work, 1*-14.
- Andershed, A-K., Gibson, C. L., & Andershed, H. (2016). The role of cumulative risk and protection for violent offending. *Journal of Criminal Justice, 45*, 78-84.
- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010a). *The psychology of criminal conduct* (5th ed.). New Providence, NJ: LexisNexis.
- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010b). Rehabilitating criminal justice policy and practice. *Psychology, Public Policy, and Law, 16*, 39–55. doi:10.1037/a0018362
- Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. S. (2006). The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime & Delinquency, 52*, 7-27.
- Andrews, D. A., Zinger, I., Hoge, R. D., Bonta, J., Gendreau, P., & Cullen, F. T. (1990). Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed metaanalysis. *Criminology, 28*, 369-404.
- Appleyard, K., Egeland, B., van Dulmen, M. H., & Sroufe, L. A. (2005). When more is not better: The role of cumulative risk in child behavior outcomes. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 46*, 235-245.
- Asscher, J. J., van Vugt, E. S., Stams, G. J. J. M., Dekovic, M., Eichelsheim, V. I., & Yousfi, S. (2011). The relationship between juvenile psychopathic traits, delinquency and (violent) recidivism: A meta-analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 52*, 1134-1143.
- Assink, M., van der Put, C. E., Hoeve, M., de Vries, S. L., Stams, G. J. J., & Oort, F. J. (2015). Risk factors for persistent delinquent behavior among juveniles: A meta-analytic review. *Clinical psychology review, 42*, 47-61.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*, 1172-1182.
- von Bertalanffy, L. (1949). Problems of Organic Growth. *Nature, 163*, 156–158.
- von Bertalanffy, L. (1968). *General System Theory*. George Braziller, New York.
- Bevilacqua, L., Hale, D., Barker, E. D., & Viner, R. (2018). Conduct problems trajectories and psychosocial outcomes: a systematic review and meta-analysis. *European Child & Adolescent Psychiatry, 27*, 1239-1260.
- Bhutta, A. T., Cleves, M. A., Casey, P. H., Cradock, M. M., & Anand, K. J. S. (2002). Cognitive and behavioral outcomes of school-aged children who were born preterm: A meta-analysis. *JAMA: Journal of the American Medical Association, 288*, 728-737.

- Bonta, J., Law, M., & Hanson, K. (1998). The prediction of criminal and violent recidivism among mentally disordered offenders: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *123*, 123-142.
- Braga, T., Gonçalves, L. C., Basto-Pereira, M., & Maia, Â. (2017). Unraveling the link between maltreatment and juvenile antisocial behavior: a meta-analysis of prospective longitudinal studies. *Aggression and Violent Behavior*, *33*, 37-50.
- Bremberg, S. (2007). *Hälsoekonomi för kommunala satsningar på barn och ungdom - En metod för att uppskatta nyttan i förhållande till kostnaden för olika insatser*. Statens folkhälsoinstitut. 2007: 4.
- Brogan, L., Haney-Caron, E., NeMoyer, A., & DeMatteo, D. (2015). Applying the Risk-Needs-Responsivity (RNR) model to juvenile justice. *Criminal Justice Review*, *40*, 277-302.
- Broidy, L. M., Tremblay, R. E., Brame, B., Fergusson, D., Horwood, J. L., Laird, R., ... Vitaro, F. (2003). Developmental Trajectories of Childhood Disruptive Behaviors and Adolescent Delinquency: A Six-Site, Cross-National Study. *Developmental Psychology*, *39*, 222–245. doi: 10.1037/0012-1649.39.2.222
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brottsförebyggande rådet (2005). *Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet*. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2018). *Kriminalstatistik 2017. Misstänkta personer*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brumley, L. D., & Jaffee, S. R. (2016). Defining and distinguishing promotive and protective effects for childhood externalizing psychopathology: A systematic review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *51*, 803-815. doi: 10.1007/s00127-016-1228-1
- Buck, K. A., & Dix, T. (2014). Parenting and naturally occurring declines in the antisocial behavior of children and adolescents: A process model. *Journal of Family Theory & Review*, *6*, 257-277. doi: 10.1111/jftr.12042
- Bäckman, O., Hjalmarsson, R., Lindquist, M. J., & Pettersson, T. (2018). Könsskillnader i brottslighet – hur kan de förklaras? *Ekonomisk debatt*, *46*, 67-78.
- Campbell, S. B., Shaw, D. S., & Gilliom, M. (2000). Early externalizing behaviour problems: Toddlers and preschoolers at risk for later maladjustment. *Development and Psychopathology*, *12*, 467–488.
- Caspi, A., Elder, G. H. Jr., & Bem, D. J. (1987). Moving against the world: Life-course patterns of explosive children. *Developmental Psychology*, *23*, 308-313.
- Caspi, A., & Moffitt, T. E. (1995). The continuity of maladaptive behaviour: From description to understanding in the study of antisocial behaviour. I D. Cicchetti, & D. Cohen (Red.), *Developmental psychopathology* (Vol. 2, s. 472-511). New York: John Wiley & Sons.
- Caspi, A., & Moffitt, T. E. (2018). All for one and one for all: Mental disorders in one dimension. *American Journal of Psychiatry*, *175*(9), 831-844.
- Catalano, R. F., & Hawkins, J. D. (1996). The social development model: A theory of antisocial behavior. I J. D. Hawkins (Red.), *Delinquency and crime: Current theories* (s. 149-197). New York: Cambridge University Press.
- Catalano, R. F., Park, J., Harachi, T. W., Haggerty, K. P., Abbott, R. D., & Hawkins, J. D. (2005). Mediating the effects of poverty, gender, individual characteristics, and external constraints on antisocial behavior: A test of the social development model and implications for developmental life-course theory. I D. P. Farrington (Red.), *Integrated developmental and life-course theories of offending* (s. 93-123). New Brunswick, NJ: Transaction.

- Chalfin, A., & McCrary, J. (2017). Criminal deterrence: A review of the literature. *Journal of Economic Literature*, 55, 5-48.
- Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (1996). Equifinality and multifinality in developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 8, 597-600.
- Cohen, L. E., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44, 588-608.
- Colder, C. R., Mott, J. A., & Berman, A. S. (2002). The interactive effects of infant activity level and fear on growth trajectories of early childhood behavior problems. *Development and Psychopathology*, 14, 1-23.
- Connell, A. M., & Goodman, S. H. (2002). The association between psychopathology in fathers versus mothers and children's internalizing and externalizing behavior problems: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 128, 746-773.
- Copeland, W. E., Wolke, D., Shanahan, L., & Costello, E. J. (2015). Adult functional outcomes of common childhood psychiatric problems: a prospective, longitudinal study. *JAMA psychiatry*, 72, 892-899.
- Cottle, C. C., Lee, R. J., & Heilbrun, K. (2001). The prediction of criminal recidivism in juveniles. *Criminal Justice and Behavior*, 28, 367-394.
- Curcio, A. L., Mak, A. S., & George, A. M. (2013). Do adolescent delinquency and problem drinking share psychosocial risk factors? A literature review. *Addictive Behaviors*, 38, 2003-2013.
- Curtis, S., Pain, R., Fuller, S., Khatib, Y., Rethon, C., Stansfeld, S. A., et al. (2013). Neighbourhood risk factors for common mental disorders among young people aged 10–20 years: A structured review of quantitative research. *Health & Place*, 20, 81-90.
- Daniel, B., Taylor, J., & Scott, J. (2010). Recognition of neglect and early response: Overview of a systematic review of the literature. *Child & Family Social Work*, 15, 248-257.
- Deater-Deckard, K., Dodge, K. A., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (1998). Multiple-risk factors in the development of externalizing behavior problems: Group and individual differences. *Development and Psychopathology*, 10, 469-493.
- Derzon, J. H. (2001). Antisocial behavior and the prediction of violence: A meta-analysis. *Psychology in the Schools*, 38, 93-106.
- Derzon, J. H. (2010). The correspondence of family features with problem, aggressive, criminal, and violent behavior: A meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, 6, 263-292.
- Dickens, G. L., & O'Shea, L. E. (2018). Protective factors in risk assessment schemes for adolescents in mental health and criminal justice populations: A systematic review and meta-analysis of their predictive efficacy. *Adolescent Research Review*, 3, 95-112.
- Dimler, L. M., & Natsuaki, M. N. (2015). The effects of pubertal timing on externalizing behaviors in adolescence and early adulthood: A meta-analytic review. *Journal of Adolescence*, 45, 160-170.
- Docherty, M., Boxer, P., Veysey, B. M., & Ostermann, M. (2016). Gender Differences in Prevalence of Internalizing and Externalizing Symptoms in a Justice-Referred Sample of Youth. *Journal of Juvenile Justice*, 5, 104-120.
- Dodge, K. A., & Pettit, G. S. (2003). A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39, 349-371.
- Dowden, C., & Andrews, D. A. (1999). What works in young offender treatment: A metaanalysis. *Forum on Corrections Research*, 11, 21-24.
- Dowden, C., & Andrews, D. A. (2002). A meta-analytic examination of the principles of effective correction interventions for young female offenders. I A. Cummings & A. Leschied (Red.), *Research and treatment for aggression with adolescent girls* (s. 133-160). Lewiston, NY: The Edwin Mellen Press.

- Dowden, C. & Andrews, D. A. (2003). Does family intervention work for delinquents? Results of a meta-analysis. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, *45*, 327-342.
- Drieschner, K. H., Lammers, S. M. M., & van der Staak, C. P. F. (2004). Treatment motivation: An attempt for clarification of an ambiguous concept. *Clinical Psychology Review*, *23*, 1115-1137.
- Edens, J. F., Campbell, J. S., & Weir, J. M. (2007). Youth psychopathy and criminal recidivism: A meta-analysis of the psychopathy checklist measures. *Law and Human Behavior*, *31*, 53-75.
- Eriksson, I., Cater, Å., Andershed, A. K., & Andershed, H. (2011). What protects youths from externalising and internalising problems? A critical review of research findings and implications for practice. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, *21*, 113-125.
- Erskine, H. E., Norman, R. E., Ferrari, A. J., Chan, G. C., Copeland, W. E., Whiteford, H. A., & Scott, J. G. (2016). Long-term outcomes of attention-deficit/hyperactivity disorder and conduct disorder: a systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *55*, 841-850. doi: 10.1016/j.jaac.2016.06.016
- Fagan, A. A., Van Horn, M. L., Hawkins, J. D., & Arthur, M. W. (2007). Gender similarities and differences in the association between risk and protective factors and self-reported serious delinquency. *Prevention Science*, *8*, 115-124.
- Farrington, D. P. (1996). The explanation and prevention of youthful offending. I J. D. Hawkins (Red.), *Delinquency and crime: Current theories* (s. 68-148). New York: Cambridge University Press.
- Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, *12*, 177-190.
- Farrington, D. P., Loeber, R., & Ttofi, M. M. (2012). Risk and protective factors for offending. I B. C. Welsh & D. P. Farrington (Red.). *The Oxford handbook of crime prevention* (s. 46-69). Oxford: Oxford University Press.
- Farrington, D. P. & Ttofi, M. M. (2015). Developmental and life-course theories of offending. I J. Morizot, & L. Kazemian (Red.), *The development of criminal and antisocial behavior: Theory, research, and practical applications* (s. 19-38). New York: Springer
- Farrington, D. P., & Welsh, B. C. (2005). Randomized experiments in criminology: What have we learned in the last two decades? *Journal of Experimental Criminology*, *1*, 9-38.
- Farrington, D. P., & Welsh, B. C. (2007). *Saving children from a life of crime – Early risk factors and effective interventions*. New York: Oxford University Press.
- Fearon, R. P., Bakermans-Kranenburg, M., van IJzendoorn, M. H., Lapsley, A., & Roisman, G. I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children s externalizing behavior: A meta-analytic study. *Child Development*, *81*, 435-456.
- Fergusson, D. M., John Horwood, L., & Ridder, E. M. (2005). Show me the child at seven: the consequences of conduct problems in childhood for psychosocial functioning in adulthood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *46*, 837-849.
- Fowler, P. J., Tompsett, C. J., Braciszewski, J. M., Jacques-Tiura, A., & Baltes, B. B. (2009). Community violence: A meta-analysis on the effect of exposure and mental health outcomes of children and adolescents. *Development and Psychopathology*, *21*, 227-259.
- Frick, P. J. (1998). *Conduct disorders and severe antisocial behavior*. New York: Plenum.
- Frick, P. J. & Loney, B. B. (1999). Outcomes of oppositional defiant disorder and conduct disorder. I H. C. Quay, & A. E. Hogan (Red.), *Handbook of disruptive behavior disorders* (s. 507-524). New York: Klüwer Academic/Plenum Publishers.

- Fougere, A., & Daffern, M. (2011). Resilience in young offenders. *International Journal of Forensic Mental Health, 10*, 244-253.
- Gendreau, P., & Andrews, D. A. (1990). Tertiary prevention: What the meta-analysis of the offender treatment literature tells us about 'what works'. *Canadian Journal of Criminology, 32*, 173-184.
- Gutman, L. M., Joshi, H., Parsonage, M., & Schoon, I. (2018). Gender-specific trajectories of conduct problems from ages 3 to 11. *Journal of Abnormal Child Psychology, 1-14*.
- Hawkins, J. D., Herrenkohl, T., Farrington, D. P., Brewer, D., Catalano, R. F., & Harachi, T. W. (1998). A review of predictors of youth violence. I R. Loeber & D. P. Farrington (Red.). *Serious and violent juvenile offenders. Risk factors and successful interventions* (s. 106-146). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Hill, J. (2002). Biological, psychological and social processes in the conduct disorders. *Journal of Clinical Child Psychology and Psychiatry, 43*, 133-164.
- Hilterman, E. L., Nicholls, T. L., & van Nieuwenhuizen, C. (2013). Predictive validity of risk assessments in juvenile offenders: Comparing the SAVRY, PCL: YV, and YLS/CMI with unstructured clinical assessments. *Assessment, 1-16*. doi: 10.1177/1073191113498113.
- Hoeve, M., Dubas, J. S., Eichelsheim, V. I., Van Der Laan, P. H., Smeenk, W., & Gerris, J. R. (2009). The relationship between parenting and delinquency: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology, 37*, 749-775.
- Holt, S., Buckley, H., & Whelan, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child Abuse & Neglect, 32*, 797-810.
- Hubbard, D. J., & Pratt, T. C. (2002). A meta-analysis of the predictors of delinquency among girls. *Journal of Offender Rehabilitation, 34*, 1-13.
- Hällsten, M., Szulkin, R., & Sarnecki, J. (2013). Crime as a price of inequality? The gap in registered crime between childhood immigrants, children of immigrants and children of native Swedes. *British Journal of Criminology, 53*, 456-481.
- Jolliffe, D., Farrington, D. P., Piquero, A. R., Loeber, R., & Hill, K. G. (2017). Systematic review of early risk factors for life-course-persistent, adolescence-limited, and late-onset offenders in prospective longitudinal studies. *Aggression and Violent Behavior, 33*, 15-23.
- Kardell, J. (2011). *Utländsk bakgrund och registrerad brottslighet: överrepresentationen i den svenska kriminalstatistiken*. Licentiatavhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Keenan, K., Loeber, R., & Green, S. (1999). Conduct disorder in girls: A review of the literature. *Clinical Child and Family Psychology Review, 2*, 3-19.
- Keiley, M. K., Bates, J. E., Dodge, K. A., & Pettit, G. S. (2000). A cross-domain growth analysis: Externalizing and internalizing behaviors during 8 years of childhood. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28*, 161-179.
- Kim-Cohen, J., Caspi, A., Moffitt, T. E., Harrington, H., Milne, B. J., & Poulton, R. (2003). Prior juvenile diagnoses in adults with mental disorder: developmental follow-back of a prospective-longitudinal cohort. *Archives of General Psychiatry, 60*, 709-717.
- Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., & Kenny, E. D. (2003). Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 71*, 339-352.
- Klingzell, I., Fanti, K. A., Colins, O. F., Frogner, L., Andershed, A. K., & Andershed, H. (2016). Early childhood trajectories of conduct problems and callous-unemotional traits: The role of fearlessness and psychopathic personality dimensions. *Child Psychiatry & Human Development, 47*, 236-247.

- Krohn, M. D., Thornberry, T. P., Rivera, C., & Le Blanc, M. (2001). Later delinquency careers of very young offenders. I R. Loeber, & D. P. Farrington (Red.), *Child delinquents* (s. 67-94). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Labella, M. H., & Masten, A. S. (2018). Family influences on the development of aggression and violence. *Current opinion in psychology*, *19*, 11-16.
- Lahey, B. B., & Waldman, I. D. (2005). A developmental model of the propensity to offend during childhood and adolescence. I D. P. Farrington (Red.), *Integrated developmental and life-course theories of offending* (s. 15-50). New Brunswick, NJ: Transaction.
- Le Blanc, M. (2005). An integrated personal control theory of deviant behavior: Answers to contemporary empirical and theoretical developmental criminology issues. I D. P. Farrington (Red.), *Integrated developmental and life-course theories of offending* (s. 125–163). New Brunswick, NJ: Transaction.
- Leschied, A., Chiodo, D., Nowicki, E., & Rodger, S. (2008). Childhood predictors of adult criminality: A meta-analysis drawn from the prospective longitudinal literature. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, *50*, 435-467.
- Lilienfeld, S. O. (2007). Psychological treatments that cause harm. *Perspectives on Psychological Science*, *2*, 53-70.
- Lipsey, M. W. (2009). The primary factors that characterize effective interventions with juvenile offenders: A meta-analytic overview. *Victims and offenders*, *4*, 124–147.
- Lipsey, M. W. (2014). Interventions for juvenile offenders: A serendipitous journey. *Criminology & Public Policy*, *13*, 1–14.
- Lipsey, M. W., & Derzon, J. H. (1998). Predictors of violent or serious delinquency in adolescence and early adulthood: A synthesis of longitudinal research. I D. P. Farrington, & R. Loeber (Red.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (s. 86-105). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Loeber, R. (1990). Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clinical Psychology Review*, *10*, 1-41.
- Loeber, R. (1996). Developmental continuity, change, and pathways in male juvenile problem behaviors and delinquency. I J. E. Hawkins (Red.), *Delinquency and crime: Current theories* (s. 1-27). New York: Cambridge University Press.
- Loeber, R., & Dishion, T. (1983). Early predictors of male delinquency: A review. *Psychological Bulletin*, *94*, 68-99.
- Loeber, R., & Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, *12*, 737-762.
- Loeber, R., & Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, *48*, 371-410.
- Loeber, R., Pardini, D., Homish, D. L., Wei, E. H., Crawford, A. M., Farrington, D. P., ... & Rosenfeld, R. (2005). The prediction of violence and homicide in young men. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *73*, 1074-1088.
- Loeber, R., Slot, W., & Stouthamer-Loeber, M. (2006). A three-dimensional cumulative developmental model of serious delinquency. I P-O. H. Wikström, R. J. Sampson (Red.), *The explanation of crime: context, mechanisms and development* (s. 153-194). Leiden: Cambridge University Press.
- Luthar, S. S., Sawyer, J. A., & Brown, P. J. (2006). Conceptual issues in studies of resilience: Past, present, and future research. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1094*, 105-115. doi: 10.1196/annals.1376.009
- Lynam, D. R., Caspi, A., Moffitt, A., Wikström, P-O., Loeber, R., & Novak, S. (2000). The interaction between impulsivity and neighborhood context on offending: The effects of

- impulsivity are stronger in poorer neighborhoods. *Journal of Abnormal Psychology*, *109*, 563-574.
- Lösel, F., & Farrington, D. P. (2012). Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, *43*, S8-S23.
- Maas, C., Herrenkohl, T. I., & Sousa, C. (2008). Review of research on child maltreatment and violence in youth. *Trauma, Violence & Abuse*, *9*, 56-67.
- Malti, T., & Krettenauer, T. (2013). The relation of moral emotion attributions to prosocial and antisocial behavior: A meta-analysis. *Child Development*, *84*, 397-412.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, *56*, 227-238. doi: 10.1037/0003-066X.56.3.227
- Meszaros, G., Horvath, L. O., & Balazs, J. (2017). Self-injury and externalizing pathology: a systematic literature review. *BMC Psychiatry*, *17*, 160.
- Miller, G. E., & Prinz, R. J. (2003). Engagement of families in treatment for childhood conduct problems. *Behavior Therapy*, *34*, 517-534.
- Miller, P. R. (2001). Inpatient diagnostic assessments: 2. Interrater reliability and outcomes of structured vs. unstructured interviews. *Psychiatry Research*, *105*, 265-271.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescent-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, *100*, 674-701.
- Moffitt, T. E. (2003). Life-course persistent and adolescence-limited antisocial behavior: A 10-year research review and a research agenda. I B. B. Lahey, T. E. Moffitt, & A. Caspi (Red.) (2003), *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency* (s. 49-75). New York: Guilford Press.
- Moffitt, T. E. (2005). The new look of behavioral genetics in developmental psychopathology: Gene-environment interplay in antisocial behaviors. *Psychological Bulletin*, *131*, 533-554.
- Moffitt, T. E. (2006). Life-course persistent versus Adolescence-limited antisocial behavior. I D. Cicchetti & D. J. Cohen (Red.), *Developmental psychopathology*, vol. 3: Risk, disorder and adaptation (2nd ed.) (s. 570-598). New York: Wiley.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H., Milne, B. (2002). Males on the life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways: Follow-up at age 26. *Development and Psychopathology*, *14*, 179-206.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Rutter, M., & Silva, P. A. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin longitudinal study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murray, J., & Farrington, D. P. (2010). Risk factors for conduct disorder and delinquency: Key findings from longitudinal studies. *Canadian Journal of Psychiatry*, *55*, 633-642.
- Murray, J., Farrington, D. P., & Sekol, I. (2012). Children's antisocial behavior, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: A systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *138*, 175-210.
- Nagin, D. S. (2013). Deterrence in the twenty-first century. *Crime and Justice*, *42*, 199-263.
- Nagin, D. S., Pagani, L., Tremblay, R. E., & Vitaro, F. (2003). Life course turning points: The effect of grade retention on physical aggression. *Development and Psychopathology*, *15*, 343-361.
- Nagin, D., & Tremblay, R. E. (1999). Trajectories of boys' physical aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and nonviolent juvenile delinquency. *Child Development*, *70*, 1181-1196. doi: 10.1111/1467-8624.00086
- Nagin, D. S., & Tremblay, R. E. (2001). Parental and early childhood predictors of persistent physical aggression in boys from kindergarten to high school. *Archives of General Psychiatry*, *58*, 389-394. doi:10.1001/archpsyc.58.4.389

- Newsome, J., Vaske, J. C., Gehring, K. S., & Boisvert, D. L. (2016). Sex differences in sources of resilience and vulnerability to risk for delinquency. *Journal of Youth and Adolescence, 45*, 730-745.
- NICHD Early Child Care Research Network (2004). Trajectories of physical aggression from toddlerhood to middle childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 69*, vii-146.
- Nilsson, I., & Wadeskog, A. (2008). Det är bättre att stämma i bäcken än i ån. *SEE AB. Skandia försäkringsaktiebolag.*
- Nock, M. K., & Photos, V. (2006). Parent motivation to participate in treatment: Assessment and prediction of subsequent participation. *Journal of Child and Family Studies, 15*, 345-358.
- O'Brien, K., Daffern, M., Chu, C. M., & Thomas, S. D. M. (2013). Youth gang affiliation, violence, and criminal activities: A review of motivational, risk, and protective factors. *Aggression & Violent Behavior, 18*, 417-425.
- Odgers, C. L., Moffitt, T.E., Broadbent, J.M., Dickson, N., Hancox, R.J., Harrington, H., . . . & Caspi, A. (2008). Female and male antisocial trajectories: From childhood origins to adult outcomes. *Development and Psychopathology, 20*, 673-716.
- Odgers, C. L., & Russell, M. A. (2017). What can genetically informed research tell us about the causes of crime? I J. MacDonald (Red.), *Measuring crime and criminality. Advances in criminological theory*, vol. 17. New York: Routledge.
- Owens, E. B., & Shaw, D. S. (2003). Predicting growth curves of externalizing behavior across the preschool years. *Journal of Abnormal Child Psychology, 31*, 575-590.
- Patterson, G. R. (1982). *Coercive family process*. Eugene, OR: Castalia.
- Patterson, G. R., Forgatch, M. S., Yoerger, K. L., & Stoolmiller, M. (1998). Variables that initiate and maintain an early-onset trajectory for juvenile offending. *Development and Psychopathology, 10*, 531-547.
- Patterson, G. R., Reid, J. B., & Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia.
- Petrosino, A., Derzon, J., & Lavenberg, J. (2009). The role of the family in crime and delinquency: Evidence from prior quantitative reviews. *Southwest Journal of Criminal Justice, 6*, 108-132.
- Pratt, T. C., & Cullen, F. T. (2000). The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A meta-analysis. *Criminology, 38*, 931-964.
- Pratt, T. C., & Cullen, F. T. (2005). Assessing macro-level predictors and theories of crime: A meta-analysis. *Crime & Justice, 32*, 373-450.
- Pratt, T. C., Cullen, F. T., & Blevins, K. R. (2002). The relationship of attention deficit hyperactivity disorder to crime and delinquency: A meta-analysis. *International Journal of Police Science & Management, 4*, 344-360.
- Pusch, N., & Holtfreter, K. (2018). Gender and risk assessment in juvenile offenders: a meta-analysis. *Criminal justice and behavior, 45*, 56-81.
- Raine, A. (2002). Biosocial studies of antisocial and violent behavior in children and adults: A review. *Journal of Abnormal Child Psychology, 30*, 311-326.
- Reid, L. W., Weiss, H. E., Adelman, R. M., & Jaret, C. (2005). The immigration-crime relationship: Evidence across US metropolitan areas. *Social Science Research, 34*, 757-780.
- Rivas-Drake, D., Syed, M., Umaña-Taylor, A., Markstrom, C., French, S., Schwartz, S. J., et al. (2014). Feeling good, happy, and proud: A meta-analysis of positive ethnic-racial affect and adjustment. *Child Development, 85*, 77-102.
- Rivenbark, J. G., Odgers, C. L., Caspi, A., Harrington, H., Hogan, S., Houts, R. M., ... & Moffitt, T. E. (2018). The high societal costs of childhood conduct problems: evidence

- from administrative records up to age 38 in a longitudinal birth cohort. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 59, 703-710.
- Robins, L. N. (1966). *Deviant children grown up*. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Rutter, M., Kim-Cohen, J., & Maughan, B. (2006). Continuities and discontinuities in psychopathology between childhood and adult life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 276-295.
- Rutter, M., Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2006). Gene-environment interplay and psychopathology: Multiple varieties but real effects. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 226-261.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2005). A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology. I D. P. Farrington (Red.), *Integrated developmental and life-course theories of offending* (s. 165–181). New Brunswick, NJ: Transaction.
- Savage, J. (2014). The association between attachment, parental bonds and physically aggressive and violent behavior: A comprehensive review. *Aggression and Violent Behavior*, 19, 164-178.
- Schaeffer, C. M., Petras, H., Ialongo, N., Poduska, J., & Kellam, S. (2003). Modeling growth in boys' aggressive behavior across elementary school: Links to later criminal involvement, conduct disorder, and antisocial personality disorder. *Developmental Psychology*, 39, 1020-1035.
- Schwalbe, C.S. (2008). A meta-analysis of juvenile justice risk assessment instruments: Predictive validity by gender. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 1367-1381. doi: 10.1177/0093854808324377
- Scott, T., & Brown, S. L. (2018). Risks, strengths, gender, and recidivism among justice-involved youth: A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 86, 931-945.
- Serin, R. C., Chadwick, N., & Lloyd, C. D. (2016). Dynamic risk and protective factors. *Psychology, Crime & Law*, 22, 151-170. doi: 10.1080/1068316X.2015.1112013
- Shaw, D. S., Bell, R. Q., & Gilliom, M. (2000). A truly early starter model of antisocial behavior revisited. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 3, 155-172.
- Shaw, D. S., Gilliom, M., Ingoldsby, E. M., & Nagin, D. S. (2003). Trajectories leading to school-age conduct problems. *Developmental Psychology*, 39, 189-200. doi: 10.1037/0012-1649.39.2.189
- Shaw, D. S., & Winslow, E. B. (1997). Precursors and correlates of antisocial behavior from infancy to preschool. I D. M. Stoff, J. Breiling, & J. D. Maser (Red.), *Handbook of antisocial behavior* (s. 148-158). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Silberg, J., Moore, A. A., & Rutter, M. (2015). Age of onset and the subclassification of conduct/dissocial disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56, 826-833.
- Skolverket, Socialstyrelsen, & Statens Folkhälsoinstitut. (2004). *Tänk långsiktigt! En samhällsekonomisk modell för prioriteringar som påverkar barns psykiska hälsa*. Artikelnummer: 2004-110-4.
- Skoog, T., & Stattin, H. (2014). Why and Under What Contextual Conditions Do Early-Maturing Girls Develop Problem Behaviors?. *Child Development Perspectives*, 8, 158-162.
- Spieker, S. J., Larson, N. C., Lewis, S. M., Keller, T. E., & Gilchrist, L. (1999). Developmental trajectories of disruptive behavior problems in preschool children of adolescent mothers. *Child Development*, 70, 443-458.
- Stattin, H., & Magnusson, D. (1990). *Pubertal maturation in female development*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

- Stattin, H., & Magnusson, D. (1996). Antisocial development: A holistic approach. *Development and Psychopathology, 8*, 617-645.
- Thornberry, T. P., & Krohn, M. D. (2005). Applying interactional theory to the explanation of continuity and change in antisocial behavior. I D. P. Farrington (Red.), *Integrated developmental and life-course theories of offending* (s. 183–209). New Brunswick, NJ: Transaction.
- Tremblay, R. E. (2003). Why socialization fails: The case of chronic physical aggression. In B. B. Lahey, T. E. Moffitt, & A. Caspi (Red.), *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency* (s. 182-224). New York: Guilford Press.
- Tremblay, R. E. (2010). Developmental origins of disruptive behavior problems: the “original sin” hypothesis, epigenetics and their consequences for prevention. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 51*, 341-367.
- Tremblay, R. E. (2015). Antisocial behavior before the age-crime curve: can developmental criminology continue to ignore developmental origins? I J. Morizot & L. Kazemian (Red.) *The development of criminal and antisocial behavior* (s. 39-49). Switzerland: Springer International Publishing.
- Ttofi, M. M., Bowes, L., Farrington, D. P., & Lösel, F. (2014). Protective factors interrupting the continuity from school bullying to later internalizing and externalizing problems: A systematic review of prospective longitudinal studies. *Journal of School Violence, 31*, 5-38. doi: 10.1080/15388220.2013.857345
- Ttofi, M. M., Farrington, D. P., & Lösel, F. (2012). School bullying as a predictor of violence later in life: A systematic review and meta-analysis of prospective longitudinal studies. *Aggression and Violent Behavior, 17*, 405-418.
- Ttofi, M. M., Farrington, D. P., Lösel, F., & Loeber, R. (2011). The predictive efficiency of school bullying versus later offending: A systematic/meta-analytic review of longitudinal studies. *Criminal Behaviour and Mental Health, 21*, 80-89.
- Underwood, M. K., Beron, K. J., & Rosen, L. H. (2009), Continuity and change in social and physical aggression from middle childhood through early adolescence. *Aggressive Behavior, 35*, 357-375. doi:10.1002/ab.20313
- Weisburd, D., Farrington, D. P., & Gill, C. (2017). What works in crime prevention and rehabilitation: An assessment of systematic reviews. *Criminology & Public Policy, 16*, 415-449.
- Welsh, B. C., & Farrington, D. P. (2000). Monetary costs and benefits of crime prevention programs. *Crime & Justice, 27*, 305-361.
- Welsh, B. C., Farrington, D. P., & Gouar, B. R. (2015). Benefit-cost analysis of crime prevention programs. *Crime and Justice, 44*, 447-516.
- Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai Longitudinal Study. *Development and Psychopathology, 5*, 503-515.
- Wertz, J., Agnew-Blais, J., Caspi, A., Danese, A., Fisher, H. L., Goldman-Mellor, S., ... & Arseneault, L. (2018). From Childhood Conduct Problems to Poor Functioning at Age 18 Years: Examining Explanations in a Longitudinal Cohort Study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 57*(1), 54-60.
- Wesselhoeft, R., Sørensen, M. J., Heiervang, E. R., & Bilenberg, N. (2013). Subthreshold depression in children and adolescents – A systematic review. *Journal of Affective Disorders, 151*, 7-22.
- Wibbelink, C. J., Hoeve, M., Stams, G. J. J., & Oort, F. J. (2017). A meta-analysis of the association between mental disorders and juvenile recidivism. *Aggression and Violent Behavior, 33*, 78-90.
- Wikström, P.-O. H. (2005). The social origins of pathways in crime: Towards a developmental ecological action theory of crime involvement and its changes. I D. P.

- Farrington (Ed.), *Integrated developmental and life-course theories of offending* (s. 211–245). New Brunswick, NJ: Transaction.
- Wong, T. M., Loeber, R., Slotboom, A. M., Bijleveld, C. C., Hipwell, A. E., Stepp, S. D., & Koot, H. M. (2013). Sex and age differences in the risk threshold for delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *41*, 641-652.
- Zahn, M.A., Agnew, R., Fishbein, D., Miller, S., Winn, D.M., Dakoff, G., et al. (2010). *Causes and correlates of girls' delinquency*. Washington DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Østergaard Larsen, B. (2017). *Youth Crime, Sanctions, and Education: Four empirical essays*. Doktorsavhandling. Aalborg: Aalborg University Press.